TussenRuimte

MISSIONAIR • INTERCULTUREEL • VERBINDEND

2018 | 2

GODSDIENSTVRIJHEID

'Hij veranderde de loop van de geschiedenis'- Barack Obama

Vijftig jaar na de moord op Martin Luther King leven diens charisma en inspiratie onverminderd voort. Deze tijd van conflicten en oorlogsdreiging heeft dringend behoefte aan leiders die de boodschap van Martin Luther King weer in praktijk brengen. King predikte een geweldloos verzet dat veel sterker is dan wapens en onderdrukking. In dit boek komen zijn bevlogen preken aan bod.

€ 19,99
paperback | 224 blz. | 9789043529372

De Bijbel revisited

In de bijbelverhalen ontmoet een raadselachtige God een groep zwervers. Hij trekt met ze mee, de woestijn in op zoek naar nieuw land. Dit zijn verhalen die diep in ons geworteld zijn – overal keren ze terug: in de kunst, in film, in poëzie. Werner Pieterse vertelt het grote verhaal van God en mens opnieuw; twaalf verhalen woord voor woord, om langzaam te lezen, met beelden voor wie de woorden wil zien.

€ 19,99
paperback | 224 blz. | 9789043529624

KOK

kok.nl

INHOUD

TR

3 Redactioneel

15 Gastcolumn

31 Was getekend

38 Column

48 Beeldmeditatie

50 Impressies

55 Kunst & cultuur
- *Film*
- *Muziek*
- *Boeken*
- *TR-tips*

62 Agenda

64 Vooruitblik

4 REPORTAGE | Elizabeth Miller, Helene Fisher en Emma Dipper
Christenvrouwen dubbel gediscrimineerd
Pleidooi voor een integrale aanpak

9 ONDERZOEK | Dick van den Bosch
Vrijheid van godsdienst of levensbeschouwing voor iedereen

16 DEBAT | Wilma Wolswinkel
Publiceren over gesloten landen: welke keuzes maak je?

22 PORTRET | Yosé Höhne-Sparborth
Aartsbisschop Mirkis van Kirkuk: 'Goede relaties zijn prioriteit'

25 ANTITHESE | Gerrit Noort
Uitzending als dilemma van zendingsrecht, godsdienstvrijheid en vervolging

32 MENSEN IN BEELD | Wimco Ester – Arend van Dorp – Erika Kommers – Rob van Essen
– Nigeria: **Verstrikt in etnische conflicten en georganiseerde misdaad** (32)
– Myanmar: **Godsdienststrijd of (boeddhistisch) identiteitsconflict?** (33)
– Mexico: **Protestanten tegenover rooms-katholieke inheemsen** (35)
– Nederland: **Als vreemde gezien** (36)

39 INTERVIEW | Wilma Wolswinkel
Vreedzame bahá'ís en de verschrikkingen in Iran en Jemen
Marga Martens: 'Uiteindelijk is er altijd hoop'

43 PERSPECTIEF | Mariëtta van der Tol
Druk op religieuze vrijheid in Nederland

TussenRuimte
missionair • intercultureel • verbindend

jaargang 11 | nummer 2 | juni 2018
ISSN 0165-988X

TussenRuimte is een kwartaaltijdschrift voor missionaire en interculturele theologie dat verschillende christelijke stromingen verbindt en samengesteld wordt door een Nederlands-Belgische redactie.

TussenRuimte doet verslag van missionaire initiatieven, in woord en daad, lokaal en wereldwijd. Het tijdschrift wil vanuit het christelijk geloof inspireren en reflecteren op religies en culturen, met de bedoeling steeds opnieuw een proces van verstaan op gang te brengen. Zo kan ruimte ontstaan voor de betekenis van het evangelie in onze tijd.

TussenRuimte is een uitgave van de Nederlandse Zendingsraad (NZR) in samenwerking met MissieNederland, Prisma, de Verenigde Protestantse Kerk in België en Uitgeverij Kok in Utrecht.

© 2018 Uitgeverij Kok en de redactie van *TussenRuimte*
Overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Omslagfoto:
Duif in Lissabon, symbool van Geest en vrijheid

Redactie
Foka van de Beek (hoofdredacteur), Annemieke van den Berg, Rob van Essen, Piet Both, Peter-Ben Smit, Chris Vonck, Wilma Wolswinkel

Eindredactie
Marieke van der Giessen-van Velzen | Redactie.AMG

Redactieadres
TussenRuimte
Nederlandse Zendingsraad
Hoofdstraat 51
3971 KB Driebergen
T (0343) 745 245
E tussenruimte@zendingsraad.nl
W zendingsraad.nl/tussenruimte

Foto's en illustraties
Sunyu/Unsplash (omslag), Light in Greenland (6), Wikipedia (12), Wilma Wolswinkel (18), Gundruk Post (20), Yosé Höhne-Sparborth (23, 24), Forerunner (26, 28), Roel Ottow (31), Bahaí'í Nederland (39, 40), Kors Peilman (62-63)

Basis-layout
Peter Slager | Garage bno

Abonnementenadministratie
VBK | media, abonnementen
Postbus 13288
3507 LG Utrecht
T 088 – 700 2780 (09.00-12.00)
E abonnementen@kok.nl

Abonnementen *vanaf 1 januari 2018*
Een jaarabonnement in Nederland kost € 44,50;
in het buitenland € 52,00. Studentenabonnement: € 29,00.
Losse nummers: € 11,50 (exclusief porto).
Proefabonnement van twee nummers: € 16,50.
Het abonnementsjaar loopt van januari tot en met december. Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, tenzij minimaal drie maanden voor het einde van de abonnementsperiode schriftelijk is opgezegd. Adreswijzigingen graag drie weken voor de ingangsdatum schriftelijk doorgeven.

Deze uitgave is gedrukt op papier van verantwoorde herkomst.

Vrijheid van geloven

Elke Nederlandse zendings- en ontwikkelingsorganisatie krijgt er mee te maken. Je kunt nog zulke mooie projecten in een land ondersteunen of bekwame werkers (lokaal dan wel Nederlands) ter plekke hebben, veranderingen in religiewetgeving kunnen de voortgang van het werk behoorlijk tegenwerken. Dit kan zich uiten in het moeilijk verkrijgen van een visum tot deportatie uit het land, van nieuwe (lastigere) registratiecriteria voor kerken tot de confiscatie van religieus eigendom.

Godsdienstvrijheid is daarmee een thema waar iedere organisatie over zou moeten nadenken. Niet enkel om lobbyactiviteiten te ontplooien, maar met name omdat het het werk in het veld direct beïnvloedt. In deze *TussenRuimte* belichten we het thema godsdienstvrijheid van verschillende kanten.
We staan stil bij de positie van vrouwen in de context van vervolging. Vrouwen zijn vaak dubbel kwetsbaar, als christen en als vrouw. Emma Dipper van All Nations Christian College en Helene Fisher en Elizabeth Lane Miller, beiden van Open Doors International, belichten deze problematiek vanuit hun eigen expertise.

Enkele casestudies laten zien hoe in verschillende contexten – van Nederland tot Mexico – mensen zich beperkt weten in het uitoefenen van hun religie. Daarbij wordt duidelijk dat het zeker niet alleen om christenen gaat die te maken krijgen met tegenwerking en vervolging. Een mooi vervolg hierop biedt het interview met Marga Martens over de positie van de bahá'ís, misschien wel de meest vervolgde religieuze minderheid in de wereld.

In Nederland hebben we vrijheid van godsdienst, maar ook hier komt het onderwerp geregeld in het nieuws, bijvoorbeeld rondom de 'weigerambtenaar'. Is het waar dat er minder ruimte is voor conservatief christelijke of islamitische opvattingen? Een vraag waar Mariëtta van der Tol op ingaat.

Dit nummer laat zien dat godsdienstvrijheid niet slechts een belangrijk juridisch issue is, maar dat het directe impact heeft op het leven en het werk van christenen en kerken wereldwijd.

— Wilma Wolswinkel, themaredacteur

Christenvrouwen dubbel gediscrimineerd

Pleidooi voor een integrale benadering

Schering en inslag. Dat is het ontmoedigende beeld dat in de media opdoemt als het gaat om de moeiten, beperkingen en zelfs gruweldaden waar vrouwen wereldwijd mee te maken hebben. Juist in landen waar christenen het toch al moeilijk hebben vanwege hun geloof, gaat dit ook niet aan de kerk voorbij. Christenvrouwen hebben in zo'n maatschappelijke omgeving dubbele discriminatie te verduren, omdat alle vooroordelen jegens én hun geloof én hun sekse bij elkaar komen.

Eindelijk aandacht

Jarenlang ging de complexe discriminatie van christenvrouwen schuil achter maatschappelijke taboes of werd beschouwd en juridisch behandeld als op zichzelf staande gevallen van mensenrechtenschending.
In het afgelopen jaar is het eindelijk een publiek thema geworden, dat inmiddels de aandacht van diverse organisaties heeft.
Zo heeft de Amerikaanse Commissie inzake internationale godsdienstvrijheid USCIRF er een analyse aan gewijd en het kwam vorig jaar juni aan de orde tijdens de tweede 'Consultation on Christian Women under Pressure for their Faith' in het Belgische Leuven. Dit Leuven-beraad richtte zich op een integrale benadering vanuit het evangelie, zodat christenvrouwen die met religieuze onderdrukking te maken hebben zich in hun lijden gekend weten en hoop kunnen putten.

Structureel kwetsbaar

In januari 2018 bevatte de *World Watch List* van Open Doors voor het eerst 'Seksegrofielen van vervolging', waarmee definitief afscheid werd genomen van de mythe dat vervolging blind zou zijn voor sekse. Christenvrouwen zitten in een dubbele slachtofferrol: ze zijn christen en ze zijn vrouw, twee maatschappelijk achtergestelde groepen. Deze dubbele kwetsbaarheid is structureel en te wijten aan een ingesleten en veelal bij wet gesanctioneerde marginalisering van hun maatschappelijke identiteit.
Geloofsvervolging en de achtergestelde status van vrouwen in bepaalde landen valt te bezien vanuit de theorie van de maatschappelijke identiteit, zoals die in 1979 is ontwikkeld door Henri Tajfel. Het is de 'ingroep' die zijn bevoordeelde status vestigt en codificeert door middel van structurele ongelijkheden. Daarmee wordt de achter-

stelling van de 'uit-groep' bij wet en moreel gelegitimeerd.
In culturen waar christenen een minderheid vormen, worden christenvrouwen het slachtoffer van dergelijke structurele ongelijkheden; christenen en vrouwen zijn beide maatschappelijke 'uit-groepen'. De achterstelling kan behelzen: geen toegang tot onderwijs, werk, infrastructuur, erfrecht of gezondheidszorg, geen vrijheid om voor een andere religie te kiezen, te trouwen, te scheiden, het huis of het land te verlaten en in het niet mogen getuigen of aanspannen van rechtszaken.

Geen onderwijs, werk, erfrecht of geloofsvrijheid

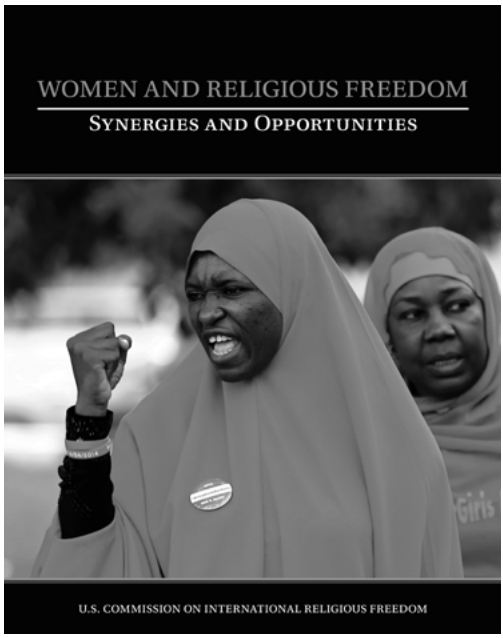

Omslag van het rapport 'Women and religious Freedom', USCIRF, 2017

In het rapport *Women and Religious Freedom: Synergies and Opportunities* dat de USCIRF in juli 2017 publiceerde, werd het als volgt gesteld:

> *'De algemene en hardnekkige misvatting is dat rechten van vrouwen op enerzijds gelijkheid en anderzijds vrijheid van godsdienst of geloof met elkaar botsen. In werkelijkheid zijn de twee echter niet te scheiden en onderling gerelateerd.'*[1]

Andere mentaliteit nodig

Anneta Vysotskaja, voorzitter van het genoemde Leuven-beraad, ging specifiek in op de dubbele discriminatie van christenvrouwen in Centraal-Azië. Hun islamitische culturele identiteit dicteert een aan mannen inferieure status, wat leidt tot huisslavernij, misbruik, fysiek geweld en het moeten dulden van tweede vrouwen. Wanneer ze christen worden, komen daar onderdrukking en vervolging vanwege het andere geloof bij. Ook binnen de kerk blijft hun aan mannen ondergeschikte positie bestaan. Het 'doen van Gods arbeid' wordt aan hen niet toevertrouwd, er is voor hen dus geen actieve rol weggelegd bij opleiding, discipelschap en counseling van andere vrouwen.
'Christenvrouwen in Centraal-Azië hebben een mentaliteitsverandering nodig, omdat velen van hen nog steeds geketend zijn in de slavernij van oude tradities en opvattingen', aldus Vysotskaja. Wanneer de kerk geen oog heeft voor de intersectionele aard van de verdrukkingen van christenvrouwen, zullen onderdrukkende tradities en opvattingen binnen de kerkmuren blijven voortbestaan.

Ook binnen de kerk blijft de ondergeschikte positie van vrouwen vaak bestaan. Vrouwengroep bij Light in Greenland.

De harde werkelijkheid

In de praktijk betekent dit dat christenvrouwen en -mannen omwille van hun geloof zowel maatschappelijk, juridisch, fysiek als economisch onder druk staan. Volgens de *Gender Profiles of Persecution* (2018)[2] zijn gedwongen huwelijken, verkrachting en andere vormen van seksueel geweld voor vrouwen de drie voornaamste factoren van pressie, maar ook huisarrest, ontvoering, onderdrukking via onderwijs, niet-seksueel geweld en te schande gezet of gemeden worden, worden regelmatig vermeld.
Voor mannen daarentegen houden de voornaamste drukfactoren verband met werk, (para)militaire dienstplicht en niet-seksueel geweld, maar door de overheid opgelegde gevangenisstraffen en te schande gezet en gemeden worden komen eveneens veelvuldig voor.
Opmerkelijk hierbij is het aantal drukfactoren dat vrouwen spontaan melden ten opzichte van die voor mannen, zowel de veelheid waar christenvrouwen afzonderlijk regelmatig mee te maken krijgen als de frequentie waarmee deze complexe pressie plaatsvindt. Voorts kan een gebeurtenis op één kwetsbaarheidsgebied leiden tot tegenslagen op andere kwetsbaarheidsgebieden. De meervoudige druk waaraan christenvrouwen zich blootgesteld zien, heeft zowel voor henzelf als voor hun biologische en geestelijke familie een verwoestende uitwerking.
Antoinette Meiring van The Haven Night Shelter Welfare Organisation in Zuid-Afrika kwam in haar presentatie in Leuven met hartverscheurende verhalen over verkrachtingen. In Darfur kregen Soedanese soldaten opdracht om het christendom met wortel en tak uit te roeien; elk middel was geoorloofd, verkrachting het meest aangegrepen. Een gewelddaad met verwoestende uitwerking op identiteit, gemeenschap

en cultuur. Ook vertelde Meiring over de Centraal-Afrikaanse Republiek, waar christenvrouwen, met name echtgenotes en dochters van predikanten, het moesten ontgelden.

Integraal benaderen

Wanneer het christelijke geloof wordt verspreid in een niet-westerse omgeving, wordt van seksespecifieke rollen en gedragingen veelal verondersteld dat deze 'cultureel' of 'maatschappelijk' bepaald zijn. Dit kan bij de kerk tot blinde vlekken leiden en ervoor zorgen dat nadelige relaties van macht en overheersing alleen maar versterkt worden. Juriste Olivia Jackson Rathbone bracht dit in haar Leuven-presentatie naar voren: 'Wanneer de kerk meedoet in een dominante cultuur van sekseongelijkheid, geweld en schaamte, ondergraaft zij zichzelf en doet het werk van haar vervolgers.'

'Geketend in de slavernij van oude tradities en opvattingen'

Het is te gemakkelijk om deze culturele verschillen schouderophalend voor lief te nemen en gemarginaliseerde vrouwen aan hun lot over te laten. Liever dan de status quo te accepteren, vereist deze complexe kwestie dat specialisten op het gebied van vrijheid van godsdienst of geloof, sekse en kerk de handen ineenslaan. En dat begint met een integrale benadering, waarbij deze vrouwen met een luisterend oor tegemoet worden getreden wanneer ze hun ervaringen delen, met oog voor hun identiteit.

Bewustwording

Tijdens het Leuven-beraad deelden vijftig academici, mensen uit de praktijk en specialisten op het gebied van godsdienstvrijheid, hun waarnemingen met elkaar. De verschillende dynamieken die in gang worden gezet door een veelheid van factoren werden in kaart gebracht en de deelnemers probeerden passende antwoorden te vinden. Doel was om christelijke gemeenschappen zover te krijgen dat ze de kwalijke praktijken waarmee christenvrouwen te maken hebben, onderkennen en bestrijden. Er werd een brief aan de Mondiale Kerk opgesteld en geratificeerd. De World Evangelical Alliance roept leiders binnen de organisatie overigens actief op om deze mede te ondertekenen.
Werkers uit het veld, onder wie ook traumaspecialisten, stelden samen een eerste versie op van een document met *best practices* om bewustwording op gang te brengen over het lot van deze vrouwen van de kerk, zodat medegelovigen helende zorg kunnen bieden.

Theologisch kader

De meervoudige factoren die christenvrouwen in de verdrukking duwen, zijn uiteindelijk een bedreiging voor alle christenen. Ook al is het een probleem van enorme omvang, onze God staat niet machteloos, Hij kan verlossing schenken. Ook de kerk hoeft niet machteloos toe te kijken. Integendeel. Door de vervolging van christenvrouwen te erkennen en te bestrijden in haar kracht en

eensgezindheid kunnen we stappen zetten:

1. door met behulp van bijvoorbeeld sekseprofielen situaties van vervolging in kaart te brengen, zoals deze zijn opgesteld door de *World Watch List* van Open Doors;
2. door erkenning van de complexiteit en schadelijkheid ervan voor christenvrouwen en dus ook hun gezin en familie, hun gemeenschap en hun kerkelijke gemeente;
3. door ervoor te zorgen dat bewustwording en kennis hieromtrent wordt opgenomen in discipelschapsprogramma's en projectplanning voor de kerken te midden van onderdrukking en vervolging.

Handen ineenslaan voor vrijheid van geloof, sekse en kerk

Al die maatregelen zijn van cruciaal belang. Maar er is nog een belangrijke leemte te vullen. Het zal ook integraal deel moeten gaan uitmaken van een theologisch kader. Per slot van rekening wordt ons ageren en reageren bepaald door wat wij over onszelf en over onze God geloven.

Het Leuven-beraad heeft de aanzet gegeven tot zo'n kader. Naar voren kwam hoe wij met de Bijbel in de hand een verwrongen denken over de vrouw in stand weten te houden. Niet zelden resulteert dat in het zelfondermijnend gedrag waar Rathbone de vinger bij legde.

Gelukkig reikt Jezus ons aan hoe de verhouding tussen mannen en vrouwen kan worden hersteld. Door als kerk de boodschap van herstel en verlossing te omarmen, zullen we een afspiegeling zijn van het ware gezicht van God, naar Wiens beeld wij zijn geschapen. Daarmee leggen wij tevens een getuigenis af dat geen woorden nodig heeft.

Noten

[1] www.uscirf.gov/reports-briefs/special-reports/women-and-religious-freedom-synergies-and-opportunities

[2] www.worldwatchmonitor.org/2018/03/christian-women-face-twice-as-many-forms-of-persecution-as-men-for-gender-as-well-as-religion/

Literatuur

– Nazila Ghanea, *Women and Religious Freedom: Synergies and Opportunities*, USCIRF Report, 2017

– H. Tajfel & J.C. Turner, 'An Integrative Theory of Intergroup Conflict', in: W.G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations* (pp. 33-47), Monterey, CA: Brooks/Cole, 1979

– Open Doors, *World Watch List Country Profiles*, www.opendoorsuk.org/persecution/countries/> versie 1 maart 2018

Vertaald uit het Engels: Pieter Plas

— Elizabeth Lane Miller is secretaris van International Women's Ministry van Open Doors International en lid van de stuurgroep Leuven-beraad. Helene Fisher is coördinator bij International Women's Ministry van Open Doors International, tevens lid van de stuurgroep Leuven-beraad. Emma Dipper is lector aan het All Nations Christian College, United Kingdom, en commissievoorzitter van het Leuven-beraad.

Vrijheid van godsdienst of levensbeschouwing voor iedereen

Een nieuwe publicatie van de Stefanus Alliance

Stefanus geldt als de eerste christelijke martelaar. Volgens Handelingen 7 werd hij gestenigd nadat hij de priesters in het Sanhedrin in een lang betoog over de geschiedenis van het volk Israël had verweten dat zij zich tegen de heilige Geest verzetten, net als hun voorouders dat deden toen zij Mozes als leider en bevrijder afwezen. Naar hem heet de Stefanus Alliance, een Noorse organisatie die oorspronkelijk werd opgericht om zending achter het IJzeren Gordijn te verrichten. Thans stelt zij zich tot doel om kerken en personen te helpen die om hun geloof worden vervolgd of onderdrukt.

De Stefanus Alliance werkt op een wijze die vergelijkbaar is met die van Amnesty International: door te lobbyen bij regeringen en mensen te vragen brieven aan autoriteiten te schrijven. De organisatie wil ook meer in het algemeen de aandacht vragen voor het belang van de vrijheid van godsdienst en heeft daartoe een boekje uitgebracht, dat ook via hun website is te downloaden.[1]
In dit boekje wordt uitgelegd waarom vrijheid van godsdienst of levensbeschouwing belangrijk is, wat de centrale elementen zijn, hoe zij wordt misbruikt en hoe zij kan worden bevorderd. Het boekje is bedoeld als instrument voor iedereen die er belang in stelt hier meer van te weten. Uitgangspunt is artikel 18 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens:

> *'Een ieder heeft recht op vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst; dit recht omvat tevens de vrijheid om van godsdienst of overtuiging te veranderen, alsmede de vrijheid hetzij alleen, hetzij met anderen zowel in het openbaar als in zijn particuliere leven zijn godsdienst of overtuiging te belijden door het onderwijzen ervan, door de praktische toepassing, door eredienst en de inachtneming van de geboden en voorschriften.'*

Diverse internationale verdragen definiëren ook de vrijheid van godsdienst; het meest verregaand wordt dat gedaan in artikel 18 van het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten.[2]

Verontrustende trends

Hoewel de organisatie van christelijke oorsprong is, richt het boekje zich nadrukkelijk op de vrijheid van elke godsdienst of levensbeschouwing. In democratische landen lijkt de vrijheid van godsdienst of levensbeschou-

wing wellicht vanzelfsprekend, maar wereldwijd is dit allerminst het geval.
Veertig procent van de landen in de wereld zou zware beperkingen opleggen aan religie. En, omdat sommige van die landen dichtbevolkt zijn, leeft 79 procent van de wereldbevolking in landen met zware beperkingen aan de vrijheid van godsdienst. Die beperkingen komen dan vooral ten laste van religieuze minderheden, die vaak worden beschouwd als economische, culturele of politieke bedreigingen voor de meerderheid. Een rapport van Kerk in Nood, een rooms-katholieke hulporganisatie, geeft zelfs nog hogere cijfers.[3] Er zouden verontrustende trends voor gelovigen waarneembaar zijn in ruim 100 van de 196 landen (59 procent).

Dimensies

Vooral aan de hand van genoemde verdragstekst onderscheidt de Stefanus Alliance zeven dimensies aan de vrijheid van godsdienst.

1. *De vrijheid om een godsdienst of overtuiging te hebben, te kiezen of daarin te veranderen.* Het gaat hier om innerlijke vrijheid die niet kan worden beperkt. Men wijst erop dat religieuze identiteit vaak wordt beschouwd als verbonden met etnische of nationale identiteit. Het wordt dan problematisch als mensen overstappen naar een geloof dat niet traditioneel is verbonden met de etnische groep of nationaliteit. Vele regeringen verbieden dat en discrimineren of vervolgen dergelijke personen.
2. *De vrijheid om een godsdienst of overtuiging uit te oefenen.* Daar behoort onder meer toe:
   - bidden of met anderen in relatie tot een geloof bij elkaar komen en huizen van aanbidding te vestigen of in stand te houden;
   - spullen maken, verwerven of gebruiken; in verband met rituelen die bij het geloof horen;
   - religieuze literatuur schrijven, uitgeven of distribueren;
   - een geloof of overtuiging op geschikte plaatsen onderwijzen;
   - financiële giften vragen of ontvangen;
   - leiders en leraren opleiden volgens de normen van het geloof;
   - communicatie onderhouden met personen en groepen in zaken van geloof op nationaal en internationaal niveau;
   - rustdagen in acht nemen en ceremonies vieren overeenkomstig het geloof;
   - eten en zich kleden overeenkomstig de voorschriften van het geloof;
   - religieuze symbolen gebruiken en het geloof met anderen delen in missionaire activiteiten zonder dwang.
3. *Vrij zijn van dwang.* Niemand mag worden gedwongen om een bepaald geloof te hebben of daarvan te veranderen. Mensen onthouden van medische zorg of onderwijs wordt als indirecte dwang beschouwd.
4. *Discriminatie mag beslist niet.* De staten zijn gehouden om de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging te eerbiedigen, te beschermen en te bevorderen ten aanzien van alle mensen in hun land. Meerderheden hebben niet meer rechten dan minderheden.
5. *Rechten van ouders en rechten van kinderen.* Ouders hebben het recht om kinderen in overeenstemming met hun levensovertuiging op te voeden. Maar kinderen moet

ook worden toegestaan om eigen keuzes te maken in hun geloof.

6. *Het recht op organisatie en juridische erkenning.* Religieuze of levensbeschouwelijke groeperingen hebben het recht om zich in gemeenschappen te organiseren en als zij daar behoefte aan hebben moeten zij ook een juridische vorm kunnen aannemen om hun belangen te kunnen behartigen.
7. *Het recht op erkenning van gewetensbezwaren.* De vrijheid van godsdienst beschermt mensen ook tegen gedwongen worden om tegen hun geloof te handelen, speciaal waar het gaat om het dragen van wapens. Wie bezwaar heeft tegen militaire dienstplicht moet de gelegenheid krijgen om alternatieve nationale dienstplicht te verrichten.

Beperkingen

'Rechten en vrijheden kunnen aan beperkingen worden gebonden en dat geldt ook voor de vrijheid van godsdienst of levensovertuiging.'

In overeenstemming met de tekst en bedoelingen van de mensenrechtenverdragen, is het hebben, het kiezen of het wijzigen van overtuiging een absoluut recht, maar kan het uitoefenen van die rechten aan regels worden gebonden. Dat moeten dan wel regels zijn die vastliggen in nationaal recht en ze moeten noodzakelijk zijn om zaken te beschermen als publieke veiligheid, openbare orde, gezondheid, openbare zeden (d.w.z. zeden die de zeden van een godsdienst overstijgen) en de grondrechten en vrijheden van anderen. Die regels moeten dan wel proportioneel en non-discriminatoir zijn.

Misverstanden

Voor de goede orde wijdt de Stefanus Alliance nog een hoofdstukje aan gebruikelijke misverstanden over de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging. Wat is het *niet*?

- Het gaat *niet* om het afdwingen van religieuze harmonie of het bewaren van religieuze patronen in de samenleving. Mensen hebben het recht een overtuiging te kiezen of van overtuiging te veranderen, ook als de religieuze kaart van een land daardoor verandert.
- Ook is het *geen* westers of christelijk concept. Elementen van geloofsvrijheid kan men in vele verschillende tradities vinden.
- Ook betekent het *niet* dat religie uit de publieke sfeer moet worden verwijderd en tot het private domein moet worden beperkt.
- En ook betekent het *niet* dat godsdienst en levensovertuiging moeten worden gevrijwaard van bespotting of kritiek. Het zijn de personen die worden beschermd door het recht, niet de ideeën.

Discussies over het recht in Nederland

De vrijheid van godsdienst en levensovertuiging wordt in Nederland beschermd door de internationale verdragen waarbij Nederland is aangesloten en door artikel 6 van de Grondwet.

Voor het eerst werd er een regeling getroffen in 1579 bij de Unie van Utrecht, waarbij voor een ieder gewetensvrijheid werd gegarandeerd en huiselijke godsdienstoefening volgens de eigen overtuiging werd vrijgelaten. Openbare godsdienstoefening werd echter

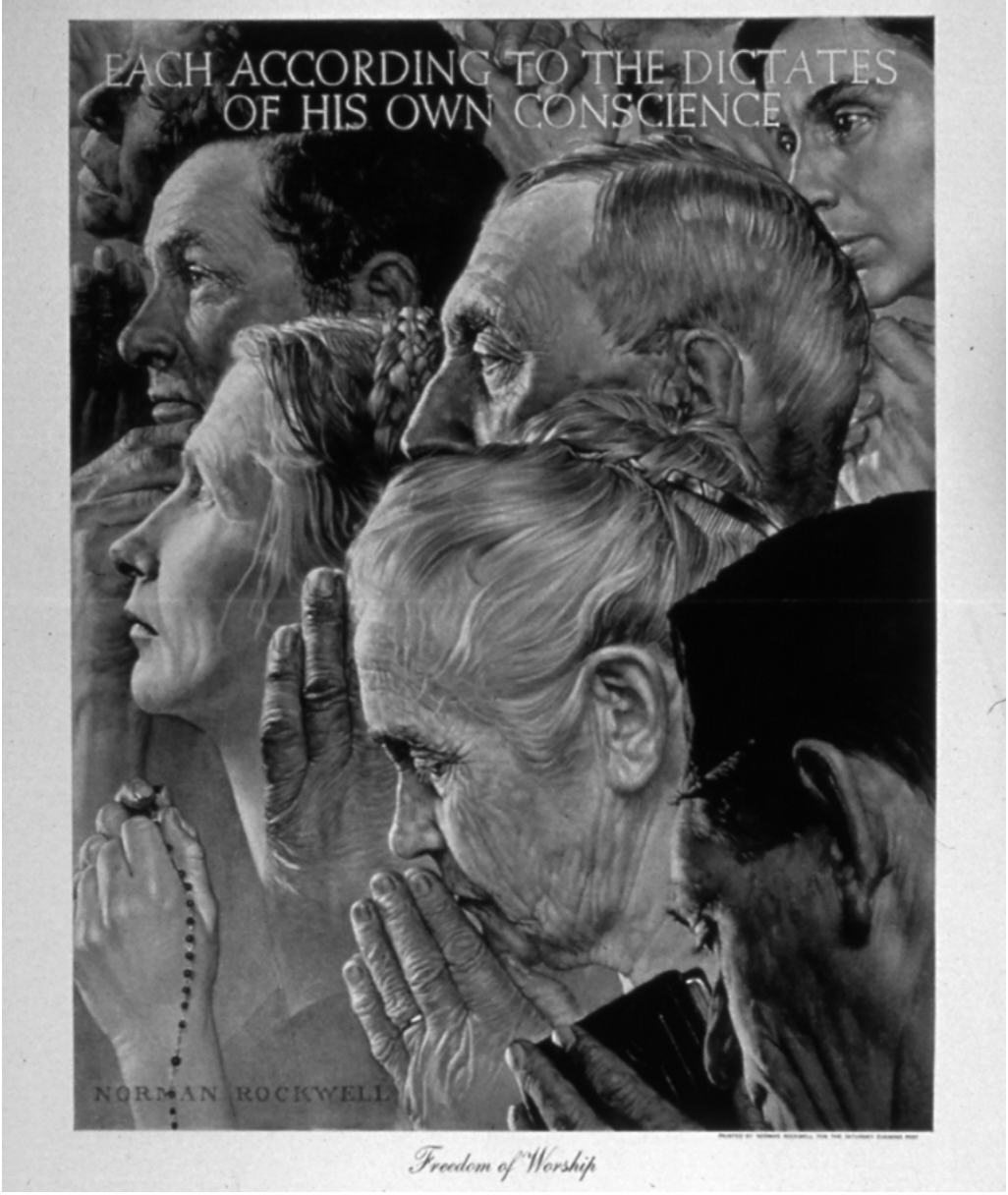

Norman Rockwell, 'Freedom of Worship', 1943, olieverf (onderdeel van 'Four Freedoms'), Stockbridge, Massachusetts

voorbehouden aan de heersende Gereformeerde Kerk. Alleen die kerk werd gesteund en de overheid bemoeide zich op zijn beurt met de interne aangelegenheden van die kerk. Aan die verstrengeling van kerk en staat werd in stappen in de loop van de negentiende en de twintigste eeuw een eind gemaakt.[4]
De heersende opvattingen over de inhoud van het recht zijn thans geheel conform hetgeen hierboven als uitleg van de Alliance is weergegeven.

Schrappen?

In de afgelopen jaren is herhaaldelijk door columnisten de vraag opgeworpen of we de wettelijke bescherming van de vrijheid van godsdienst wel nodig hebben, of, sterker nog, of dat recht niet uit de Grondwet ge-

schrapt zou moeten worden. In grote lijnen zijn de daarvoor gebruikte argumenten[5]:

- dat het bepaalde gelovigen de vrijheid zou geven tot intolerantie en het opdringen van opvattingen aan anderen;
- dat het aan gelovigen meer bescherming zou bieden dan aan niet-gelovigen en daarom discriminatoir is;
- dat godsdienst en levensovertuiging onbepaald zijn en de handhaving van deze rechten daarom willekeurig is en het de overheid dwingt tot positie bepalen in religieuze discussies;
- dat de vrijheid van drukpers, de vrijheid van meningsuiting, de vrijheid van vereniging en de vrijheid van vergadering en betoging voldoende bescherming bieden aan iedereen, zonder gelovigen voor te trekken.

Niet alleen over godsgeloof

Een misverstand dat aan veel van dit soort opvattingen gemeenschappelijk lijkt te zijn, is dat het bij de vrijheid van godsdienst of levensovertuiging alleen over godsdienst gaat. Ham Rutten: 'Godsdienstvrijheid is het recht van elke burger om er onbewezen en onbewijsbare opvattingen omtrent een of meerdere fictieve opperwezens op na te houden, en dat in vrije vereniging en vergadering met elkaar naar buiten te brengen of te belijden.' Maar de vrijheid van godsdienst of levensovertuiging beschermt iedereen die opvattingen heeft en daaraan publieke uiting wil geven.
Zoals de Alliance betoogt, gaat het daarbij allerminst alleen om een godsgeloof. En ook gaat het er niet om dat sommigen meer worden beschermd dan anderen, meerderheden meer dan minderheden, of andersom. Volgens Paul de Beer leidt dit tot absurde consequenties. De overheid zou dan immers op de persoonlijke opvattingen van de gelovige af moeten gaan en geen enkel beroep op de vrijheid van godsdienst of levensovertuiging kunnen afwijzen.
Dit laatste argument is echter door de Hoge Raad ontkracht in het arrest over de Zusters van Walburga, een seksclub op de Amsterdamse Wallen die zich presenteerde als een onderdeel van de Kerk van Satan. Dit leek bedoeld te zijn om gevrijwaard te worden van regelmatige politiecontrole.[6] Het Hof had reeds geoordeeld dat het hier niet om een godsdienst ging gezien de aard van de activiteiten en dat de deelnemers geen gestructureerde organisatie vormden; de Hoge Raad voegde er aan toe dat er ook geen sprake was van enige religieuze ervaring. De rechter heeft dus wel degelijk een normenkader ontwikkeld om te toetsen of het bij publieke uitingen om een godsdienst gaat en van willekeur is geen sprake.

Niet vanzelfsprekend

Bieden de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van vereniging en vergadering dan niet voldoende bescherming? 'Elke gek heeft zijn gebrek', zegt Ham Rutten en 'iedereen heeft het recht zijn kind thuis religieus op te voeden, maar dan wel in de privésfeer.' Daarmee beperkt hij het recht in kwestie eigenlijk weer tot dat van de Unie van Utrecht: er is vrijheid van godsdienst, maar dan wel binnenskamers.
De vrijheid van godsdienst of levensovertuiging biedt juist het recht om daar publiek uiting aan te geven, daar naar te leven en daar

‘In artikel 6 van de Nederlandse grondwet wordt het recht op **vrijheid van godsdienst** als volgt geformuleerd: ... Ieder heeft het recht zijn godsdienst of levensovertuiging, individueel of in gemeenschap met anderen, vrij te belijden, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet.”

ook missionaire aandacht voor te vragen. Dat dit allerminst vanzelfsprekend is blijkt ook uit de door Amnesty International aangehaalde uitlatingen van de speciale rapporteur voor de mensenrechten van de Verenigde Naties, die verslag deed van talloze maatregelen en praktijken als het verbieden van erediensten, inbeslagname van religieuze voorwerpen en literatuur, verbod op religieus onderwijs en het uitspreken van doodvonnissen over ketters. Hij beval aan dat niet alleen de rechten van gelovigen, maar ook die van niet-gelovigen als atheïsten en vrijdenkers beschermd moeten worden tegen discriminatie.[7]

Tegen de haren in

Stefanus werd gestenigd en dat was niet om zijn opvattingen, maar omdat hij daaraan uiting gaf en daarbij de mannen met macht tegen de haren in streek. Op veel plaatsen in de wereld moeten mensen die andere opvattingen verkondigen dan die van de machthebbers nog steeds voor hun leven vrezen. Het lijkt dan ook nog steeds nodig om het belang van een goede bescherming van de vrijheid van godsdienst of levensovertuiging uit te dragen en te bevorderen, zoals ook de Stefanus Alliance met het hier besproken boekje doet.

Noten

[1] https://www.stefanus.no/english/; uitgebracht in 2012, nieuwe versie in 2017

[2] New York, 19 december 1966; *Tractatenblad* 1969, 99; Nederlandse vertaling, *Tractatenblad* 1978, 177

[3] https://kerkinnood.nl/dossiers/vrijheid-van-godsdienst

[4] *Nederland rechtsstaat. Wetenschappelijk commentaar op de Nederlandse Grondwet:* https://www.nederlandrechtsstaat.nl/grondwet/artikel.html?categorie=3&auteur=

[5] Zie o.m. Ham Rutten in *de Volkskrant*, 1 september 2010; Paul de Beer in *Socialisme en democratie*, jrg 64, nr. 10, 2007, p.9, 18-24, of op http://www.sebisme.nl/afschaffing-godsdienstvrijheid/

[6] Arrest van 31 oktober 1986, NJ 1987, 173. Zie ook https://nl.wikipedia.org/wiki/Zusters_van_Sint_Walburga

[7] https://www.amnesty.nl/encyclopedie/godsdienst-geloof-religieuze-onverdraagzaamheid-en-mensenrechten

— Dick (D.P.) van den Bosch was tot een jaar geleden in diverse beleids- en juridische functies werkzaam bij de rijksoverheid. Hij is thans belast met een aantal bestuurlijke functies en werkt daarbij als kerkmusicus in Zoetermeer.

De vrijheid om God te dienen

Vrijheid in doen en laten maar ook denken, vinden we als Nederlanders belangrijk. Veel van onze Frontiers-mensen wonen en werken in landen waar die vrijheid niet is: geen vrijheid voor vrouwen om te werken, geen vrijheid om zelfs maar naar school te gaan. Vrijheid om God te dienen? Dat hangt af van wat je ermee bedoelt. Natuurlijk mogen ze God dienen, zeggen religieuze leiders, maar dan wel zoals ze hebben geleerd van de imam en uit de Koran. Een andere manier kan en mag niet.

Zelf maakten we het in Zuidoost-Azië mee met Nada, een getrouwde vrouw met vier kinderen, wonend in een dorpje dat door haar voorouders is gesticht. Ze verkoopt rijst en haar man heeft geiten, zo voorzien ze in hun onderhoud. Nada hoorde over de vrijheid die God wil geven door Jezus. Vrij van schuld en schaamte. Hongerig las ze samen met haar gezin de Bijbel. De vrijheid die ze vonden was aanstekelijk, buren en vrienden werden uitgenodigd in hun kleine huisje. Zo lazen ze regelmatig met elkaar in de Bijbel om meer te leren over wie God is. Tot die ene avond. Een van de buren had een ander belang en had het buurthoofd en de imam ingelicht. Deze avond stonden de twee mannen voor de deur. Iedereen ging stilletjes naar huis. Nada's gezin en de zendingswerker werden urenlang ondervraagd. De zendingswerker was niet langer welkom in het dorp. Wat een domper. Einde vrijheid.

Of toch niet? Naar Nederlandse maatstaven was het gedaan met vrijheid. Echter, de innerlijke vrijheid die Nada en haar familie hadden gevonden bij God, kon niemand hen afnemen. Je kunt je boos maken over het gebrek aan godsdienstvrijheid. Dat mag, het is een zorg. Waar ik me echter boos om maak, is dat er nog zoveel volkeren zijn die niet eens kunnen kiezen voor de innerlijke vrijheid die God geeft door Zijn Zoon. Niet alleen vanwege gebrek aan godsdienstvrijheid maar simpelweg omdat niemand hen over deze vrijheid vertelt. Dat noem ik onrecht, geestelijk onrecht. Nada en haar gezin kregen de kans om te kiezen. Dat resulteerde in een confrontatie met godsdienstvrijheid en beperkingen, maar de echte vrijheid konden ze haar niet afnemen.

— Jacqueline Baarsen is directeur van Frontiers Nederland.

Publiceren over gesloten landen: welke keuzes maak je?

Hoe communiceer je als christelijke organisatie over het werk in gesloten landen? Het is een vraag die volop speelt binnen zendingsorganisaties. Aan de ene kant is er de wens om mooie getuigenissen uit landen als Iran en Oezbekistan te delen met de achterban, tegelijkertijd wil je niet het risico lopen dat christenen ter plekke, zowel *locals* als *expats*, in de problemen komen.

Ook leeft er bij veel organisaties de wens om de betrokkenheid bij de vervolgde kerk te vergroten. Hoe doe je dat? Alleen de negatieve verhalen vertellen over discriminatie, marteling en gevangenschap, of toch meer de nuance laten zien? De mate van vervolging kan immers binnen een land sterk verschillen.
Voor dit artikel ging ik onder meer te rade bij diverse Nederlandse organisaties die actief zijn in gesloten landen. Wat zijn voor hen de voornaamste dilemma's in de communicatie en welke richtlijnen hanteren zij? Ook putte ik uit informatie die ik de afgelopen maanden opdeed tijdens verschillende seminars over digitale veiligheid en communicatie over gesloten landen.

Kazachstan: een andere kijk op zending

Dat de mogelijkheden voor zendingswerk in korte tijd snel kunnen veranderen laat de context van Centraal-Azië zien. Toen in 1991 de Sovjet-Unie uiteenviel, zorgde dit voor een enorme toestroom van zendingswerkers uit onder meer de Verenigde Staten, Europa en Zuid-Korea. De eerste zendingswerker die arriveerde in Almaty, de toenmalige hoofdstad van Kazachstan, werd zelfs door de burgemeester verwelkomd op het vliegveld. Ook de lokale bevolking reageerde veelal enthousiast op de komst van zendingswerkers, die hun land verder zouden helpen ontwikkelen. Een diploma en een goed verhaal waren voldoende om lange-termijnvisa te krijgen. Sommigen kwamen zelfs binnen op een 'missionary' visa. Nu, bijna dertig jaar later, is die situatie volledig veranderd. De Kazachse autoriteiten houden buitenlandse werkers scherp in de gaten, er is veel wantrouwen en er worden alleen nog korte-termijnvisa afgegeven. Ook in andere Centraal-Aziatische landen zie je een ontwikkeling waarbij zendingswerkers vaak na jarenlange arbeid plotseling het land worden uitgezet. 'Ontwikkeling' heeft nu geen positieve connotatie meer, maar wordt door de lokale bevolking geassocieerd met evangelisatie, politiek gewin voor het Westen, en het opleggen van 'buitenlandse' waarden.

Digitale voetafdruk

Deze veranderingen zorgen ervoor dat het werk van zendingswerkers en hun uitzendende organisaties steeds meer onder een vergrootglas komen te liggen. Door de toegenomen digitalisering verspreidt informatie zich razendsnel en steeds ongecontroleerder. Sociale media doen daarbij een extra duit in de het zakje: '*Content is fire, social media is gasoline*', sprak een van de sprekers op een recent seminar over digitale veiligheid. Zonder dat je het zelf doorhebt, kan gevoelige informatie over jouw werk in een gesloten land via het internet de hele wereld overgaan. Veiligheidsexperts wijzen dus op het belang om je digitale voetafdruk zo klein mogelijk te houden.

'Ontwikkeling' nu geassocieerd met buitenlands gewin

Hoe het mis kan gaan

Hoe het mis kan gaan, laten de volgende voorbeelden zien, die als casestudies werden gebruikt op het eerder genoemde seminar.

- Zo werden filmopnamen van een kerk in Texas over een korte-termijnproject in Afrika door ISIS gebruikt als propaganda tegen westerse bekeringsdrang.
- Een ander voorbeeld waren de vele Twitter-tweets na de aardbeving in Nepal, die erop wezen wat een kans deze ramp gaf om de Nepalezen over het Evangelie te vertellen. In reactie hierop verschenen er al snel cartoons in de media, die deze bekeringsdrang van zendelingen op de hak namen.

Wat doe je nu als er toch gevoelige informatie over jouw organisatie online komt? Je kunt Google benaderen om informatie te verwijderen, maar dit is een behoorlijk complex proces.
Het positieve van het internet is dat het lijkt op een rivier. Oude informatie verdwijnt naar de bodem en de meest recente informatie kom bovenaan. Dat betekent dus dat je vooral veel nieuwe 'content' moet leveren die het beeld bijstellen.
Dit laatste geldt bijvoorbeeld ook voor zendingswerkers die jarenlang in een 'open' land in Afrika hebben gewerkt en daarna voor dezelfde organisatie naar een 'gesloten' land in het Midden-Oosten gaan.

De achterban in Nederland

De meeste zendelingen zijn er aardig op bedacht wat ze wel of niet kunnen delen op het internet. Tegelijkertijd hebben ze ook te maken met een achterban in Nederland, die deze nuance vaak minder goed aanvoelt. Dat hieronder ook de uitzendende organisatie valt, blijkt uit het voorbeeld van een zendingswerker in China, die vertelde dat de eerste mail die hij in het veld ontving van zijn organisatie begon met 'Beste zendingswerker …'.
Aan de andere kant roept dit ook een spanning op. De achterban in Nederland wil immers graag de verhalen en getuigenissen horen. Het bemoedigt christenen hier om te horen hoe God wereldwijd werkt, ook op plekken waar christenen grote druk ervaren. Organisaties willen deze verhalen graag delen – niet alleen voor fondsenwerving, maar ook ter bewustwording – en daarbij geldt toch ook: hoe concreter het verhaal, hoe beter.
Ik kwam dit spanningsveld zelf tegen in

mijn werk als programmaleider Midden-Oosten en Centraal-Azië bij de GZB. In die functie kwam ik ook af en toe bij zendingscommissies over de vloer.

- *'Wat mogen we in onze kerkbode plaatsen – die ook online gepubliceerd wordt?'*
- *'Hoe zit het met voorbede tijdens kerkdiensten – die ook online terug te luisteren zijn?'*
- *'Heb je ook foto's die we mogen gebruiken?'*

Ik merkte dat er behoefte was aan eenvoudige richtlijnen voor gemeenten die willen berichten over het werk in gesloten landen, maar die tot dusverre binnen onze eigen organisatie ontbrak.

Eenzijdige berichtgeving

Naast het nadenken over veiligheid, speelt ook de ethiek van de communicatie een rol. Wanneer verval je als organisatie in een te sterke eenzijdige berichtgeving? Als je te sterk de negatieve verhalen belicht, hoe erg en waar die ook zijn, kan dat een vertekend beeld van de werkelijkheid geven.

Achterban hoort graag verhalen en getuigenissen

Om een voorbeeld te geven: in Oezbekistan (nr. 16 op de Open Doors-ranglijst) is er beperkte mate van godsdienstvrijheid. Met name lokale Oezbeken die christen

Samarkand, Oezbekistan, waar christenen veel tegenwerking ondervinden.

worden, ondervinden veel tegenwerking vanuit de lokale gemeenschap en de autoriteiten. Tegelijkertijd is vorig jaar met veel festiviteiten 500 jaar Reformatie herdacht, in een theater met vele hoogwaardigheidsbekleders, en is de nieuwe Oezbeekse Bijbelvertaling officieel gepresenteerd. Deze twee gebeurtenissen ben ik niet tegengekomen in de berichtgeving van christelijke organisaties. Voldeed het wellicht niet aan het beeld dat we van Oezbekistan hebben?

In februari was er een spreker van Forum 18 op uitnodiging van de NZR in Nederland om te vertellen over godsdienstvrijheid in Centraal-Azië. Hij benadrukte dat kruis en opstanding hand in hand gaan: 'Het een kan niet zonder het ander. Dit is goed om in de gaten te houden wanneer we verhalen delen over gelovigen in gesloten landen. Je hoeft de problemen niet te minimaliseren, maar tegelijkertijd is het goed om te laten zien dat het geloof voor deze christenen belangrijk is en dat ze doorgaan met hun samenkomsten. We moeten ons houden aan de waarheid.'

'Kruis en opstanding gaan hand in hand'

Dilemma's bij vijf Nederlandse organisaties

Om een beeld te krijgen van de huidige praktijk, ging ik te rade bij vijf Nederlandse organisaties die werkzaam zijn in gesloten landen: People International, Stichting De Ondergrondse Kerk (SDOK), GZB (Gereformeerde Zendingsbond), Kerk in Actie en Friedensstimme.

Welke dilemma's ervaren deze vijf organisaties nu het sterkst?

People International: 'Het grootste dilemma is de tegenstrijdigheid tussen het willen publiceren van verhalen en het beschermen van lokale gelovigen, zendingswerkers en de lange-termijn voortgang van projecten.'
GZB en Friedensstimme omschrijven het dilemma in gelijksoortige bewoordingen.
Friedensstimme: 'We willen nadrukkelijk de achterban informeren over het leven van christenen in gesloten landen en het meeleven met hen bevorderen.'
Ook SDOK herkent dit probleem. 'Het is niet altijd helder of een bepaalde foto een lokale gelovige of organisatie in gevaar brengt. Als we twijfelen, kiezen we ervoor namen te veranderen of gezichten onherkenbaar te maken.' SDOK wijst ook op het dilemma voor eigen medewerkers. 'Door over bepaalde landen te publiceren en te vertellen wat je er doet, kan het lastiger worden om projecten uit te voeren of om visa te krijgen.'
Kerk in Actie probeert in de berichtgeving vooral de positieve invloed van partnerkerken op de samenleving te benadrukken. 'Dat is ook wat ze van ons vragen. Als 'buitenlandse' organisaties het opzichtig en nadrukkelijk voor hen opnemen lopen ze het gevaar te worden beschouwd als *foreign agents*, landverraders, of op zijn minst als goed verzorgde vrienden van het decadente Westen. Dat kan levensgevaarlijk voor ze zijn.'

Kerkgebouw in Nepal, een van de landen met de snelst groeiende groep christenen volgens World Christian Database.

Hoe wordt de organisatie door de organisaties zelf getypeerd: heel open of juist heel gesloten?
De antwoorden zijn verschillend. Friedensstimme en Kerk in Actie, en tot op zekere hoogte ook GZB, zien zichzelf als een meer open communicerende organisatie.
Kerk in Actie: 'We proberen ons werk zoveel mogelijk in de openbaarheid te laten afspelen, ook als het spannend is. Soms geeft dat spanningen aan de grens, bijvoorbeeld met visa; dan stellen we ons meer pragmatisch op.'
GZB omschrijft haar positie als 'behoedzaam open en niet overdreven geheimzinnig'. 'We willen optimaal open zijn maar tegelijkertijd de veiligheid van de betrokkenen en hun werk niet in gevaar brengen.'
SDOK en People International plaatsen zichzelf meer in het midden van het spectrum.
People International: 'Wij publiceren niet veel, doen bewust geen radio- en of televisieprogramma's en zetten geen getuigenissen van mensen op het internet. Wel plaatsen we in toenemende mate geanonimiseerde verhalen uit het veld, zonder foto's.'

Wat is het communicatiebeleid, wat zijn de richtlijnen?
People International heeft als nationaal kantoor van een internationale organisatie zowel te maken met nationale als internationale richtlijnen. In het veld wordt consequent niet de naam 'People International' gebruikt en op het kantoor in Nederland niet de werkelijke projectnamen uit het veld. Ook maakt men gebruik van een beveiligd communicatiesysteem.
GZB heeft geen eigen beleidsdocument op dit vlak, maar wel zijn er een aantal werkafspraken. Zo worden van uitgezonden werkers en specifieke partners niet de (achter)

namen vermeld, wordt alleen de grotere regio genoemd en niet het specifieke land en is men zeer terughoudend met informatie op het internet (inclusief nieuwsbrieven). SDOK stemt altijd af met direct betrokkenen, maar als men twijfelt, kiest men toch voor de veilige kant. Ook als de lokale partner aangeeft dat publicatie geen risico met zich meebrengt. 'Lokale partners zijn niet altijd doordrongen van de impact van bepaalde publicaties. Je moet dus ook zelf die inschatting kunnen maken.'
Bij Kerk in Actie is vooral het beleid het verhaal van hoop te vertellen, hoe kerken daar zich inspannen om deel van hun eigen samenleving te zijn en te blijven.
Voor Friedensstimme is vooral het standpunt van de contactpersonen in het werkgebied leidend. 'Wij vragen met regelmaat of zij gediend zijn met meer geheimhouding, maar het antwoord is altijd ontkennend, met uitzondering van Turkmenistan. Zij zijn van mening dat ze toch al op de radar van de geheime diensten staan; intimidatie en boetes komen geregeld voor, dus waarom zou er over hen niet geschreven mogen worden? Het kan op een bepaalde manier zelfs beschermend werken vanwege angst voor negatieve publiciteit in het Westen.'

Hebben publicaties ooit schade berokkend aan het werk?

Daar wilden of konden de meesten geen antwoord op geven. Wel valt het Friedensstimme op dat na een bezoek aan het veld opvallend vaak kort daarna invallen door de politie plaatsvinden. Zo bezocht de directeur vorig jaar een conferentie voor doven in de regio. 'Tussen twee samenkomsten door zaten we met tweehonderd doven buiten aan lange tafels te eten. Plotseling werd er ruw op de deur gebonkt. Ik zei tegen de persoon naast mij: 'Zal wel de politie wezen.' Die zei toen met nadruk: 'Nee, zolang jullie (westerlingen) er zijn zal de politie ons niet lastig vallen.' De volgende ochtend vroeg vond er een inval plaats waarbij de namen van alle aanwezigen werden opgeschreven.'

Er bestaat eigenlijk geen veilige manier van communiceren

Tot slot

Door de toenemende digitalisering en het belang van communicatie voor zendingsorganisaties, zijn vragen rondom veiligheid steeds relevanter geworden. Het verlangen om verhalen uit gesloten landen te delen met de achterban in Nederland is groot. Tegelijkertijd willen de geïnterviewde organisaties niet onnodig het werk en de mensen ter plekke schade berokkenen. Feit is wel dat de technologie zich steeds verder ontwikkelt. Er bestaat eigenlijk geen veilige manier van communiceren. Het blijft dus zoeken naar een manier van werken waarbij je niet te naïef bent, maar tegelijkertijd in alle ontspannenheid de creativiteit aanwendt om het goede nieuws in de wereld te delen.

— Wilma Wolswinkel was programmaleider Midden-Oosten & Centraal-Azië bij de GZB. Sinds april dit jaar is zij relatiebeheerder Zending voor het Midden-Oosten bij Kerk in Actie.

Aartsbisschop Mirkis van Kirkuk: 'Goede relaties zijn prioriteit'

In 2002 leerde ik in Irak de dominicaan Yousif Thomas Mirkis kennen, nu inmiddels vier jaar Chaldeeuws-katholiek aartsbisschop van Kirkuk. Sindsdien ben ik er als vredeswerker vaker geweest en wat ik zie is een man die zich voortdurend inzet voor open relaties. Je kunt alleen maar leven en overleven als de relaties met 'de buren' goed zijn, is zijn credo.

In dat jaar 2002 werd ik door onder meer de Nederlandse Raad van Kerken naar Irak gezonden om de mening te peilen van moslims, joden en christenen. In hun angst waren ze zeer eensgezind: iedereen was zeer bevreesd voor de plannen van de Amerikaanse regering met president Bush. In maart 2003 viel hij Irak binnen en ontmantelde de georganiseerde samenleving totaal, tot en met de vuilnisophaaldiensten. Het stortte Irak in een anarchie.
Vaders vertelden ons, dat hun zonen het Westen begonnen te haten om alles wat hun land werd aangedaan. Van heel nabij zagen wij het dieptepunt van de totale boycot die het land vanaf 1991 trof. Kinderen met leukemie – hun aantal vervijfvoudigd na gebruik van verarmd uranium in 1991 door het VN-leger – in ziekenhuizen zonder ook maar enige middelen, zelfs de lakens waren op. Uitgeputte moeders, die bij de bedden van hun kinderen 's nachts op de grond sliepen. En dat in een land dat tot 1991 het modernste van de regio was geweest.

'Lokale wijsheid'

Ik leerde er de dominicaan Yousif Thomas Mirkis kennen. Hij vroeg mij terug te komen en de zusters dominicanessen gaven me onderdak. Zij nodigden me nog eens uit. Zo maakte ik van nabij mee, hoe lokale leiders elkaar opzochten om te voorkomen dat ze tegen elkaar werden opgezet. Want dat was wat de Verenigde Staten deden. Irak scheerde enkele malen langs de rand van een burgeroorlog, maar kwam er niet in terecht, dankzij die 'lokale wijsheid' door het hele land heen. Vanaf 2005 werd het te gevaarlijk om mij als westerling te gast in huis te hebben, ik zag er 'te Amerikaans' uit. Via de werkgroep Kerk en Vrede en een parochie in Utrecht bleven we contact onderhouden met pater Mirkis. Zelf komt hij jaarlijks naar Nederland, vanwege zijn zus die hier met haar gezin naartoe gekomen is.

Studentenopvang

In januari 2014 werd Mirkis aartsbisschop van Kirkuk. In augustus die zomer werd de stad overspoeld door een grote stroom vluchtelingen uit Mosul en omgeving in het oosten van Noord-Irak: ISIS had het onder de voet gelopen. Op uitnodiging van de aartsbisschop was ik er sindsdien zevenmaal en

bezag de ontwikkelingen bij de opvang van de enorme groep ontheemden.

- De bevolking in Noord-Irak verdrievoudigde in van drie miljoen naar negen miljoen inwoners in 2015.
- De zevenduizend leden van het Chaldeeuws-katholieke bisdom Kirkuk vangen samen vierduizend ontheemden op.
- De stad Kirkuk, met anderhalf miljoen inwoners, ving in totaal zevenhonderdduizend ontheemden op.

Aartsbisschop Mirkis zette zich in het bijzonder in voor studenten. Hij wist in korte tijd veertien huizen van emigranten te huren waar hij studenten-vluchtelingen onderbracht. Heel bewust zette hij jezidi's, moslims en christenen bij elkaar in een huis. Hij vond het van wezenlijk belang, dat ze elkaar, met het oog op de gezamenlijke toekomst, goed leerden kennen.

Heel bewust jezidi's, moslims en christenen bij elkaar in een huis

De universiteit zelf is intussen weer terug naar Mosul, de meeste studenten nog niet, omdat veel huizen daar onbewoonbaar zijn geworden. Dankzij Mirkis' inspanningen kunnen de studenten hun studie voortzetten aan de universiteit van Kirkuk, op kosten van Kirkuk. Hij onderhandelt ook steeds met de moslims van Kirkuks regering, bijvoorbeeld om terrein te verkrijgen voor de bouw van een school of voor een nieuwe kerk.

Samenleven

De kern van al Mirkis' inspanningen is dat

Studenten-vluchtelingen uit Mosul kunnen dankzij bemoeienis van aartsbisschop Mirkis in Kirkuk verder studeren.

hij voortdurend werkt aan open relaties. Als zeer kleine minderheid kun je alleen maar leven en overleven als de contacten met 'de buren' goed zijn. De moslimleiders zoeken ook hem op en met Pasen en Kerstmis is er een grote receptie.
Als beleidsman zijn voor hem de goede relaties prioriteit. Als pastor begrijpt hij dat veel ontheemden, met name door ISIS, grote angst hebben ontwikkeld voor wat fundamentalistische moslims kunnen aanrichten. Hij ziet het als zijn taak ook daar veel aandacht aan te geven.
Het samenwerken is dagelijks en fundamenteel. De katholieke lagere school, door een dominicanes geleid, kent voornamelijk moslima's als leraressen. Samen bereiden ze Kerstmis voor. Zo ook de ramadan, want veel leerlingen zijn moslim.

Vervolgde christenen?

In Sulaymaniyah, ook deel van het bisdom, werden veel ontheemden ondergebracht in het klooster Maria Aladhra, van de Syrische orde van Mar Musa. Daar ontmoette ik Manar, een bijzondere christin uit Caracosh. Haar broer werd door ISIS gevangengenomen en van hem is nooit meer iets vernomen. In de drie jaar van puur afwachten gaf zij naailes,

Manar uit Caracosh, met haar naaiklas van gevluchte moslimvrouwen, opgevangen in het Maria Aladhra-klooster in Sulaymaniyah.

De katholieke lagere school, door een dominicanes geleid, heeft voornamelijk moslima-onderwijzeressen.

voornamelijk aan moslimvrouwen uit de buurt en uit een vluchtelingenkamp. Elke maand werden de lessen afgesloten met een feestelijk moment. Bij zo'n gelegenheid zei ze stralend tegen de bezoekers: 'Wij allemaal zijn vluchtelingen!'

In datzelfde klooster woont ook de Syrische monnik Jacques Mourad. Gevangene van Assad, gevangene van ISIS, het waren moslims die hem bevrijdden. Hij vraagt zich af waarom men in Europa zo veel spreekt over alleen vervolgde christenen in het Midden-Oosten. In Egypte is dat inderdaad zo, zegt hij. 'Maar hier, in onze landen, hebben álle minderheden het zwaar. Iedereen komt tussen de wielen bij al dit geweld. Jezidi's worden heel direct bedreigd. Het hele volk heeft het zwaar.'

In augustus 2017 bereidden velen zich voor op terugkeer naar hun land. Een van de dominicanessen zei tegen me: 'De moslims deugen echt niet.' Ik keek verbaasd, ze doen toch zoveel samen? Ze haastte zich het te verduidelijken: 'Maar ik bedoel toch niet onze buren, ik bedoel de regering daar!' Ze bedoelde de Koerdische regering van dat moment.

'Hier hebben álle minderheden het zwaar'

Sinds twee jaar steunt de rooms-katholieke parochie Utrecht het Kirkukse bisdom met het studentenproject, enkele andere kerken doen ook mee. De Vastenactie verhoogt dit jaar de collectes van de vastentijd. Vanwege het samenleven.

— Yosé Höhne-Sparborth is actief in diverse kerkelijke en vredesorganisaties. Ze assisteerde bij de hulpverlening in Kirkuk, Irak, en deed vredeswerk in Oost-Europa, Nicaragua, El Salvador en Colombia.

Uitzending als dilemma van zendingsrecht, godsdienstvrijheid en vervolging

In voorbije tijden kwam de term 'zendingsrecht' regelmatig aan de orde in gesprekken over de missionaire roeping van de kerk. Daarmee duidden theologen aan dat de kerk van Godswege recht had om te getuigen van Christus in een te kerstenen wereld. Die notie van goddelijk recht horen we tegenwoordig nauwelijks meer in missionaire kring. Over een ander recht, namelijk het recht dat mensen hebben om het evangelie te horen, vernemen we des te meer.

'Ieder mens heeft er recht op het Goede Nieuws te horen', stelde de Wereldraad van Kerken in een gezaghebbende verklaring over kerkelijk zendingswerk.[1] Daarover bestaat in de zendingsbeweging een brede consensus.
Een dergelijke eensgezindheid is er echter niet over de wijze waarop dat 'recht om te horen' een invulling zou moeten krijgen. Discussies hierover raken gevoelige snaren, die soms schrille dissonanten opleveren. Wegen gaan uiteen zodra dit recht om te horen verbonden wordt aan zowel het recht op godsdienstvrijheid als aan missionaire inzet in zogenaamde 'onbereikte gebieden' en 'gesloten landen'. Verschil van inzicht heeft dan vooral te maken met de impact van missionair werk op lokale individuele gelovigen en geloofsgemeenschappen. Mag de oproep tot navolging van Christus ten koste gaan van veiligheid? Doet zending niet meer kwaad dan goed?

In dit artikel willen we verkennen wat kan helpen om hierin een afweging te maken. We kijken daartoe allereerst vanuit historisch perspectief naar uitzending naar gevoelige regio's, we staan kort stil bij recent uitzendbeleid en formuleren tot slot enkele ethische afwegingen.

Uitzending en de 'onbereikten'

Een keuze voor een inclusief uitzendbeleid – dat wil zeggen, zowel gericht op missionaire arbeid daar waar nog geen levensvatbare christelijke geloofsgemeenschap is als ook op ondersteuning van al bestaande kerken – heeft oude papieren. Zo vertrokken Nederlandse zendingswerkers in de negentiende en twintigste eeuw vrijwel per definitie met het oog op 'onbereikte' volken en droegen daar bij aan de opbouw van geplante kerken. Bij elke uitzending werd de mogelijke impact van de geloofsverkondiging op de lokale samenleving overwogen. Ik licht dat nader toe.

Koloniale praktijk

Zendingswerkers konden zich niet zomaar ergens vestigen, maar zij hadden daarvoor toestemming nodig. Negentiende-eeuwse zendingsliteratuur doet vermoeden dat de zendeling slechts de roepstem van de Heer volgde, maar de praktijk met betrekking tot de terreinkeuze is complexer dan zendingsverhalen doen vermoeden. Niet zozeer roeping en gebed blijken bepalend voor de keuze van het zendingsterrein, maar vooral overleg tussen zendingsbestuur en overheid. Koloniale mogendheden waakten over hun handelsbelangen en maatschappelijke rust maakte daarvan onderdeel uit.

Zendingsterrein vooral handelspolitiek en maatschappelijk bepaald

De Brit William Carey (1761-1834) kreeg daarmee te maken toen hij in 1793 als eerste zendingswerker van de Baptist Missionary Society vanuit Engeland naar India wilde reizen. De kapitein weigerde hem passage, omdat hij geen toestemming van de East India Company had verkregen om zich in India te vestigen. Deze Britse handelsonderneming had geen belang bij zendingswerkers die door hun bekeringsijver maatschappelijke onrust zouden kunnen veroorzaken. Voor Nederlandse zendingswerkers was de situatie niet anders. De VOC betaalde niet alleen de salarissen van predikanten en ziekentroosters, maar bepaalde als werkgever ook waar zij mochten werken.
Na de opheffing van de handelscompagnie (1798) verstrekte het Nederlandse koloniale bewind vervolgens vergunningen voor missionair werk. De zendingswerker mocht werken in een specifieke regio, maar niet daarbuiten. Een vergunning werd verstrekt indien het zendingswerk het koloniaal belang niet schaadde, of wanneer het missionaire werk overheidsbelangen diende.
Zo startte het Nederlandsch Zendelinggenootschap (NZG) in 1892 zendingswerk in Midden-Sulawesi, omdat de overheid zich zorgen maakte over de 'oprukkende islam'. Aangezien moslims werden gezien als lastige onderdanen, stimuleerde de overheid de ker-

Juvi-kinderen in de staat Orissa, India, waar New Grace Mission onder grotendeels nog 'onbereikte volken' werkt.

stening van de bevolking. Christenen waren immers gehoorzame en volgzame burgers.

Westerse macht

Inmiddels leven we in een postkoloniaal tijdperk. Maar volgens velen is er nog lang geen einde aan de invloed van westerse mogendheden, ondernemingen en instituten. Zending wordt in grote delen van de wereld, zeker in regio's waar overwegend moslims of hindoes wonen, tot op de huidige dag geassocieerd met westerse macht. En dat leidt niet zelden tot onrust en verzet.
Zo kondigden India en Nepal antibekeringswetten af om evangelisatie tegen te gaan. In Afghanistan gijzelden leden van de Taliban in 2007 Zuid-Koreaanse presbyteriaanse zendingswerkers en brachten twee van hen om het leven. In Indonesië worden christelijke geloofsgemeenschappen soms beschouwd als restanten van een koloniaal verleden, die je maar beter kwijt dan rijk kunt zijn. Christelijke zending en uitzending liggen zo onder een vergrootglas. Om tot betere verhoudingen te komen, zetten Indonesische kerken daarom steeds vaker in op samenlevingsopbouw vanuit interreligieus perspectief. Inclusief denken en handelen vormen dan elementen van een nieuwe missie die moet bijdragen aan vrede, veiligheid en gemeenschapsopbouw.

Associatie met ongewenste culturele beïnvloeding

Van de associatie van zending en westerse macht – al dan niet terecht – zullen we ons rekenschap moeten geven wanneer we nadenken over zendingswerk onder 'onbereikten'. Het is namelijk die associatie die ertoe kan leiden dat de verkondigde boodschap niet ervaren wordt als bevrijdend, maar als ongewenste culturele beïnvloeding.
Mensen hebben er recht op het getuigenis over Christus te horen, ze hebben er recht op in vrijheid hun eigen godsdienst te kiezen. Maar we zullen steeds weer de vraag moeten stellen naar de impact van het missionaire werk: draagt het bij aan verzoening of juist aan conflict en vervreemding?

Uitzending en het moratorium

In de jaren zeventig stelden kerken op het zuidelijk halfrond dat het uitzenden van westers zendingspersoneel niet bijdroeg aan gezonde kerkopbouw. Het zou ongelijkwaardige relaties in stand houden. Dit zogenaamde moratorium leidde in oecumenische kringen tot een ingrijpende koerswijziging in het uitzendbeleid. Sindsdien daalde het aantal uitzendingen drastisch. Deze ontwikkeling had primair betrekking op uitzending van kerk naar kerk, niet van kerk naar 'onbereikte volken'. Het accent op dat laatste was immers in oecumenische kring na 1945 steeds meer op de achtergrond geraakt, toen missionair werk steeds meer als roeping en taak van de lokale (zelfstandige) kerk werd gezien.

In evangelische kring lag dit anders. Het aantal zendingswerkers nam daar niet af. De oorzaak daarvan moeten we vooral zoeken in een blijvende bewogenheid voor het behoud van de verloren ziel. Als geloof (en behoud) uit het horen volgt (Romeinen 10:17),

Rally International bouwt gemeenschapscentra in gesloten en conflictrijke regio's, zoals hier in Oost-Congo.

dan zal in de missionaire arbeid het Woord over Jezus moeten klinken. De overtuiging dat een verloren wereld omwille van eeuwig behoud het evangelie moet horen, prevaleert dan al snel boven een bezinning op de vraag of uitzending van zendingswerkers gevolgen kan hebben voor de lokale sociale en religieuze gemeenschap.
Als die bezinning er wel is, dan gebeurt dat geregeld in een frame van vervolgd christendom. Daaraan kleeft echter een risico. De daarbij soms zichtbare koppeling van lijden en waarachtig christen-zijn kan een consciëntieus nadenken over de impact van missionaire methodiek immers verhinderen. Het pleiten voor godsdienstvrijheid moet gelijk opgaan met bezinning op de vraag wat de impact is van met westerse invloed geassocieerde zending.

Uitzending en 'partnership in obedience'

Laten we het dilemma van zendingsrecht, godsdienstvrijheid en vervolging nog vanuit een andere invalshoek benaderen. In de laatste twee decennia verschoof de dynamiek van de protestantse missionaire beweging zich gaandeweg naar 'zending in eigen land', met het oog op degenen die van het evangelie vervreemd zijn geraakt. Dit leidde tot een grote inzet voor nieuwe christelijke gemeenschapsvorming, vaak aangeduid als pionieren of gemeentestichting. Inmiddels constateer ik dat de protestantse bezinning

ten aanzien van de opdracht tot getuigenis te midden van 'onbereikten' ver achterblijft bij de doordenking daarvan in evangelische kring. Daar ligt huiswerk.

Uiteraard is er veel te zeggen voor het in protestantse kring gehuldigde standpunt dat missionair werk de verantwoordelijkheid is van de lokale kerk. Daarmee hebben uitzendende instanties simpelweg te rekenen. Als 'partners in obedience' (Whitby 1947) mogen we niet voorbijgaan aan de lokale kerk, zelfs als deze ondersteuning in het missionaire werk afwijst of minder missionair is dan wij graag zouden zien. Als vreemdelingen overzien wij de impact van zendingswerk immers maar ten dele.
Maar als wij de facto medeverantwoordelijkheid voor het vormgeven van de wereldwijde missionaire opdracht ontkennen, dan schieten we tekort. In theologische zin, omdat de kerken wereldwijd het ene lichaam van Christus vormen. In praktische zin, omdat christelijke geloofsgemeenschappen in minderheidssituaties soms buitengewoon klein en kwetsbaar, gemarginaliseerd of zelfs vervolgd zijn.

Medeverantwoordelijk voor lokale missionaire opdracht

Het zou gangbaar moeten zijn om in geval van ondersteuning aan minderheidskerken een *impact assessment* te doen met betrekking tot de oecumenische, financiële en eventuele personele aspecten van de gegeven assistentie. Daarbij zal dan ook gewogen moeten worden hoe de missionaire inzet verhoudingen met andere religieuze gemeenschappen positief of negatief kan beïnvloeden.

De prijs van (uit)zending

Hierboven merkte ik al op dat evangelische organisaties die zich richten op missionair werk in 'gesloten landen' vaak aandacht vragen voor geloofsvervolging en godsdienstvrijheid. Vaker dan nu gebeurt, zouden we die moeten relateren aan de effecten van personele uitzending op de lokale samenleving en de daarin bestaande christelijke gemeenschap. De geschiedenis geeft tot bezinning daarover volop aanleiding. Het is immers de aanwezigheid van een zendingswerker, kort of lang, die katalyserend kan zijn in het ontstaan van geloofsvervolging.
Laat ik het omwille van de discussie scherp stellen: soms bekruipt mij het gevoel dat de aandacht meer uitgaat naar de vraag hoe het werk van de zendingswerker zo lang mogelijk onder de radar van de lokale overheid en inlichtingendienst kan blijven, dan naar de vraag hoe we missionair transparant en integer zijn. Ik vraag me af hoe Jezus dat gedaan zou hebben. Hoe interpreteren we in dit kader Jezus' woorden dat we in onze zending scherpzinnig als een slang en onschuldig als een duif moeten zijn (Mattheüs 10:16)? Biedt dit ruimte om een visum aan te vragen met het oog op het verzorgen van Engelse les (scherpzinnig?), terwijl de feitelijke doelstelling zending is? Met de christelijke ethiek, en met de ethiek van het getuigen, wordt op deze wijze in feite een riskant handje gelicht. Leidend is daarbij dan de overweging dat zendingsbelang en zendingsrecht zwaarder wegen dan nationale wetten en waarden. Als de overheid vervol-

gens tot de ontdekking komt dat een zendingswerker bij het aanvragen van een visum niet de hele waarheid gesproken heeft, dan heeft dit meerdere consequenties.
De internationale christelijke kerk staat te kijk als onwaarachtig, de zendingswerker kan zijn verblijfstitel verliezen en tot slot komen lokale christenen in een kwalijk daglicht te staan. De laatstgenoemden blijken dan immers partners van een niet-transparant opererende zendingsbeweging. Terwijl de zending juist dient te staan voor waarheid, integriteit en recht.

Scherpzinnig als een slang, onschuldig als een duif?

Hieraan herinneren ons de oecumenische richtlijnen voor ethisch-missionair handelen[2], die de nadruk leggen op integer en respectvol getuigen. De realiteit van vaak ontbrekende godsdienstvrijheid en vervolging wordt daarbij echter niet uit het oog verloren. Daar waar dat aan de orde is, stellen de richtlijnen, dient zending profetisch op te treden en te werken aan goede relaties met mensen van andere religieuze overtuigingen.

Conclusies

Is met het voorgaande gezegd dat we niet moeten uitzenden naar 'gesloten' gebieden en/of regio's waar veel 'onbereikten' wonen? Dat is zeker niet het geval. De protestantse kerken hebben daarvan veelal te gemakkelijk afstand genomen. Maar we zullen waar mogelijk transparant moeten handelen, met oog voor impact van missionair handelen op de lokale gemeenschap. Het zendingsbelang kan geschaad worden als we christelijk-ethische normen niet in acht nemen. Vervolging kan de consequentie zijn als we voorbij zien aan de associatie van zending en westerse macht.
In dat kader is het van belang om waar mogelijk ruimte te zoeken voor niet-westerse zendingsbewegingen, zoals diasporazending of *reverse mission*. Dergelijke missionaire inzet heeft een strategische voorsprong op zending vanuit het Westen, omdat het niet belast is met een koloniaal verleden. De impact van het zendingswerk kan daardoor anders zijn.
In relatie tot zending in 'gesloten landen' is het, tot slot, van belang ons blijvend te realiseren dat de roeping om te getuigen niet tegen elke prijs gestalte hoeft te krijgen. Wie dat meent, ziet eraan voorbij dat de zending niet van ons is, maar van God zelf. Hij roept mensen op zijn tijd en wij hoeven resultaat niet te forceren. Dat ontslaat ons niet van onze verantwoordelijkheid om trouwe getuigen van Jezus te zijn, maar in de zending mogen we zonder verkramping en gelovig ontspannen handelen.

Noten

[1] 'Zending en Evangelisatie: een Oecumenisch Accoord', in: *Allerwegen*, 1983 (14/3), 16
[2] *Christian Witness in a Multi-Religious World. Recommendations for Conduct*, World Council of Churches, 2011

— Gerrit Noort is theoloog en directeur van de Nederlandse Zendingsraad.

GODSDIENSTVRIJHEID?

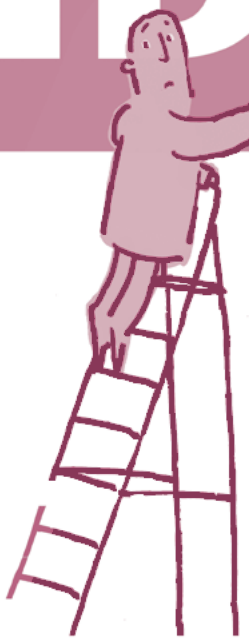

Nigeria
Verstrikt in etnische conflicten en georganiseerde misdaad

Nigeria is een van de meest complexe landen in Afrika. Christenen hebben er te maken met vervolging, met name in het overwegend islamitische noorden en midden van het land.

Islamitische Fulani-herders zijn betrokken bij gewelddadige conflicten in Nigeria.

In Nigeria is er een overlap tussen christenvervolging en conflicten over wie de baas is over grondstoffen in een aantal staten. Rapporten over mensenrechten beschrijven dat de Nigeriaanse overheid nauwelijks onderzoek doet naar moorden en geweld tegen christenen door radicaal islamitische organisaties en personen.
Hierdoor komt de overheid internationale afspraken in de United Nations Declaration of Human Rights (UNHDR) en International Convenant on Civil and Political Rights (ICCPR) niet na. Boko Haram doet er daarnaast alles aan om christelijke en moslimgemeenschappen tegen elkaar op te hitsen.

Christenvervolging in Nigeria komt globaal gezien uit drie hoeken: islamitische onderdrukking, etnische vijandigheid en georganiseerde corruptie en misdaad.

Islamitische onderdrukking

De meeste vervolging van christenen komt uit de hoek van gewapende moslimgroepen, zoals Boko Haram en de islamitische Fulaniherders. Deze groepen zijn verantwoordelijk voor de meeste gewelddadige incidenten, zoals aanslagen. Zij zijn er de reden van dat christenen op de vlucht slaan in het noorden en het midden van het land.
Naast deze twee groepen werken ook ambtenaren en politici vervolging in de hand, vooral op provinciaal niveau. In een aantal provincies (staten) in het noorden van het land is de sharia leidend. En ben je christen geworden vanuit een moslimfamilie, dan krijg je te maken met vervolging door je eigen familieleden en bekenden.

Etnische vijandigheid

In grote delen van het land, en dan vooral in het noorden, valt etniciteit vaak samen met religie. Fulani's zijn bijvoorbeeld moslim. De vijandigheid in de richting van christenen komt vanuit gewone burgers die tot een andere etnische groep horen en hun religieuze leiders, die vaak ook de traditionele leiders van de etnische groep zijn.

Politiek in Nigeria wordt zwaar beïnvloed door deze etniciteit. Het gevolg is dat politici en politieke partijen indirect bijdragen aan een soort onschendbaarheid van de daders van vervolging. President Buhari is een Fulani.

Corruptie en misdaad

Corrupte ambtenaren en criminele groepen, die zich bezighouden met bijvoorbeeld drugshandel in delen van het zuiden van Nigeria, proberen kerken te gebruiken als een handig middel om geld wit te wassen. Het resultaat daarvan is dat kerken en christenen verstrikt raken in conflicten en geweld van dergelijke groepen.
Naast christenen lijden ook sjiitische moslims in het noorden van Nigeria onder vervolging vanuit soennitische moslims. Ook Jehova's getuigen vormen een religieuze minderheid en ook zij hebben te maken met discriminatie en geweld, met name in het noorden van het land.

Verhaal na verhaal over christenen die staande blijven

Te midden van de vervolging zien we ook een kerk die blijft staan en horen we verhaal na verhaal over christenen die weigeren hun geloof af te zweren, wat de gevolgen ook zullen zijn.

— Wimco Ester werkt bij Open Doors International.

Myanmar
Godsdienststrijd of (boeddhistisch) identiteitsconflict?

Myanmar is een land van grote tegenstellingen en verdeeldheid, zowel godsdienstig als sociaal en economisch. Na de eerste vrije verkiezingen in bijna dertig jaar waren de verwachtingen onder de bevolking begin 2016 hooggespannen. Twee jaar later zijn die grotendeels de grond in geboord.

Bij het aantreden van de nieuwe regering onder leiding van democratie-icoon Aung San Suu Kyi, heerste de hoop op grondige veranderingen, democratisering, vrijheid van meningsuiting en sociale vernieuwing. Nu, twee jaar later, is de stemming radicaal omgeslagen.

Zuiveringsacties

Bijna 700.000 Rohingya-moslims zijn naar Bangladesh gevlucht als gevolg van grootscheepse zuiveringsacties door het leger na een gewelddadige aanval op grens- en politieposten door een extremistische moslimgroepering.
In het noorden van het land is het leger een nieuw offensief begonnen tegen de Kachin Independence Army (KIA) en andere gewapende verzetsgroepen. De strijd tussen het leger en de voornamelijk christelijke min-

derheden duurt al meer dan vijftig jaar, al zijn er gedurende die tijd ook verschillende staakt-het-vuren overeenkomsten geweest. In de overwegend boeddhistische delen van het land ondervinden christenen allerlei hindernissen. Kerkelijke bijeenkomsten worden soms verstoord, vergunningen voor kerkbouw worden eindeloos uitgesteld en nieuwe wetgeving maakt verandering van godsdienst veel moeilijker.
Anderzijds vond eind 2016 in Yangon een grote evangelisatiecampagne plaats met Franklin Graham, de zoon van Billy Graham. En rondom Kerst organiseren veel kerken speciale activiteiten waarmee ze naar buiten treden. De situatie is dus bepaald niet eenduidig.

Bedreigd door islam

Waar gaat het om in Myanmar? Verrassend genoeg voor een land dat voor bijna negentig procent boeddhistisch is, voelen veel van hen zich bedreigd, met name door de islam. Regelmatig verwijzen monniken en andere godsdienstige leiders naar omliggende landen als Bangladesh, Maleisië en Indonesië, die door de moslims zijn overgenomen. Ze zien Myanmar als het laatste boeddhistische bolwerk (waarbij ze gemakshalve Sri Lanka, Thailand, Laos en Cambodja over het hoofd zien).

Rechtmatige heersers

Achter deze godsdienststrijd speelt zich echter ook een conflict af om de identiteit van het land. De boeddhistische Bamar, die ruim de helft van de bevolking uitmaken, zien zichzelf als rechtmatige heersers van de natie. Ze proberen echter niet alleen de christelijke en moslimminderheden aan zich te onderwerpen, maar ook andere etnische

Rohingya-moslims in Bangladesh, gevlucht voor de zuiveringsacties in Myanmar.

groepen, zoals de (boedhistische) Shan, Mon en Rakhine. Misschien maskeert het superioriteitsgevoel van de Bamar wel een diepe onzekerheid en angst om hun dominante positie te verliezen.

Vergeven en instrumenten van verzoening worden

Onderling wantrouwen en angst vormen de voedingsbodem voor de conflicten die al decennialang het land verdeeld en verscheurd houden. Wellicht kan de kerk hierin een bemiddelende rol spelen. Door hun kleine aantal (zes procent) wordt de christelijke gemeenschap niet echt als bedreiging ervaren. Maar daarvoor is eerst nodig dat christenen het leed dat hun is aangedaan vergeven en instrumenten van verzoening worden. Gezien de geschiedenis van de afgelopen jaren zal er nog veel moeten gebeuren voordat het zover kan komen.

— Arend van Dorp werkt samen met zijn vrouw Jolinda in Myanmar en was daarvoor betrokken bij kerkplanting en internationale teams in verschillende landen in Zuidoost-Azië.

Mexico
Protestanten tegenover rooms-katholieke inheemsen

Mexico staat ook dit jaar weer op de ranglijst van christenvervolging van Open Doors (nr. 39), terwijl het toch een overwegend christelijk land is. Hoe kan dat?

Christenvervolging in Mexico was en is vaak iets tussen verschillende christelijke groepen onderling, tussen protestanten en rooms-katholieken. Met name in de gebieden met oorspronkelijke bewoners speelt dit een rol. Inheemse stammen die eigen en rooms-katholieke tradities mengen, staan op gespannen voet met protestantse christenen.

Groepsgeloof

Gemeenschappen kiezen vaak als groep een stroming in het geloof dat ze aanhangen. Ze worden bijvoorbeeld als gehele gemeenschap lid van de Presbyteriaanse Kerk. Besluit iemand uit de groep om toch rooms-katholiek te blijven, dan wordt dat die persoon kwalijk genomen. Niet zozeer om de essentie van het geloof, maar juist om het verlaten van de groep.
Conflicten draaien in de kern van de zaak niet altijd om de aangehangen geloofsovertuiging *an sich*, maar bijvoorbeeld om wie de eigenaar is van een bepaald stuk grond. Zodra iemand het groepsgeloof niet meer aanhangt en ook financieel niet meer mee

Afpersing en moord zijn aan de orde van de dag in Mexico.

wil doen met de groep – dus de kerk –, willen families ook de baten en lasten van de grond niet meer gezamenlijk delen. Zo ontstaan ruzies, vaak gewelddadig van aard, en de getroffenen brengen het naar buiten als geloofsvervolging. Gelukkig worden dit soort conflicten steeds schaarser.

Drugs en afpersing

De aandacht van christenvervolging in Mexico is verschoven naar een heel ander gebied, namelijk de invloed van drugscriminelen in de kerk. Geestelijken en kerken worden in Mexico regelmatig afgeperst door drugskartels. Mexico scoort hoog op de lijst van gevaarlijkste landen als werkgebied voor rooms-katholieke geestelijken. Ook hier rijst de vraag in hoeverre dit geweld specifiek gericht is tegen christenen en de (rooms-katholieke) kerk. Of is het de treurige manier van werken van drugskartels? Afpersing en moord overkomt niet alleen de kerk en gelovigen, afpersing gebeurt overal. Veel winkeliers zijn er de dupe van, maar ook dokters, leraren – eigenlijk niemand ontkomt eraan. Er zijn extreem veel ontvoeringen van volwassenen en kinderen om losgeld te krijgen.
Afpersingen en moord zijn aan de orde van de dag in Mexico. Mijns inziens is daarom het afpersen van kerken en geestelijken dan ook niet per se christenvervolging, maar de trieste realiteit voor veel Mexicanen, ongeacht welk geloof zij aanhangen.

Trieste realiteit, ongeacht welk geloof je aanhangt

Dit land heeft bevrijding nodig van het juk van heersende criminaliteit. De kerken kunnen daar een grote rol in hebben, maar ongetwijfeld zullen zij dan nog meer het doelwit vormen van afpersing en moord, want steek je hier je kop boven het maaiveld, dan gaat die kop eraf.

— Erika Kommers is programmaleider bij de GZB (Gereformeerde Zendingsbond).

Nederland
Als vreemde gezien

Shera groeide op en woont in de Amsterdamse Staatsliedenbuurt. Vier jaar geleden heeft ze uit volle overtuiging voor de islam gekozen. ‘Het is heel makkelijk, je hoeft maar één zinnetje te zeggen.’ De weg náár die geloofsbelijdenis was niet eenvoudig.

Op de middelbare school worstelde ze met vragen over het leven en zocht naar antwoorden. Ze las de oude Bijbel van haar oma, verdiepte zich in het joodse geloof en het

boeddhisme, maar werd er niet door geraakt. Op haar middelbare school waren heel wat medeleerlingen moslim, maar die waren niet zo met hun geloof bezig. Tot ze in de supermarkt door een moslima werd aangesproken, die vroeg of ze geloofde. Het resulteerde erin dat ze naar lezingen ging over de islam en innerlijk overtuigd raakte.
Ze herinnert zich nog goed dat ze thuis over haar keuze vertelde. Zowel haar moeder als haar twee broers maakten het haar niet gemakkelijk. 'Ik wist er nog zo weinig van.' Het gaf ruzie en nare discussies. Inmiddels studeerde ze Culturele en maatschappelijke vorming aan de Hogeschool van Amsterdam. Bij haar eerste (sport)stage droeg ze een hoofddoek, maar nog geen lange jurk. Tijdens vervolgstages kleedde ze zich wel islamitisch en in haar werk en studie ervaart ze geen weerstand. 'We gaan respectvol met elkaar om. Je moet jezelf ook verkopen', zegt ze, 'en je sociaal opstellen.'

In het gezicht gespuugd

Maar buiten school en buitenshuis ervaart ze als Nederlandse moslima regelmatig discriminerende opmerkingen. 'Terrorist', hoort ze dan ineens op straat, of: 'Landverrader!' Degene die het zei is al een paar meter verder als ze zich realiseert dat het haar geldt. Kort na de aanslag in Parijs, bij Charlie Hebdo, werd ze bij het verlaten van een winkel door een vrouw in haar gezicht gespuugd.
Ze reageert gelaten op dit alles. 'Mohammed, vrede zij met hem, heeft gezegd dat we vreemdelingen op aarde zijn' (naar de hadith in Sahih Muslim). 'De apostel Paulus schrijft ook zoiets', kan ik niet nalaten op te merken. 'Spot en tegenstand lijden we omwille van God', antwoordt Shera. En ook dat staat in de Bijbel, denk ik.

'Spot en tegenstand lijden we omwille van God'

Shera is mijn nichtje en het was wel even wennen toen ik haar voor het eerst met hoofddoek en allesverhullende kleding zag. Maar in dit gesprek zie ik een jonge vrouw die zelfbewust in het leven staat en binnenkort haar opleiding afrondt. Ik hoop maar dat er meer ruimte komt voor haar vreemdelingschap. Ze hield mij in ieder geval een spiegel voor.

— Rob van Essen is predikant en publicist en redactielid van *TussenRuimte*.

Niet los verkrijgbaar

In veel landen is godsdienstvrijheid ver te zoeken, en om onze eigen streken te noemen: antisemitisme is helaas weer voelbaar. IJveren voor godsdienstvrijheid, voor ons schijnbaar vanzelfsprekend, gaat niettemin makkelijker af als geloofsgemeenschappen die ons na staan in de verdrukking komen. Godsdienstvrijheid gaat echter óók om ruimte gunnen aan de ander. Hoe?

Ruimte gunnen vraagt om zelfonderzoek en om de Schrift als ijkpunt te aanvaarden. Laat ons een poging doen. We lezen Ruth 1:7b-18 en Mattheüs 1:5b. Mattheüs vermeldt Ruth, de Moabitische, in het geslachtsregister van Jezus Christus. In het tekstgedeelte uit Ruth figureert Naomi, Ruths schoonmoeder. Naomi trekt met man en twee zonen weg uit broodhuis Bethlehem omdat daar hongersnood (tekort aan Tora?) heerst. Ze vindt toevlucht in de vlakten van Moab, waar haar zonen trouwen.

Wat niet beschreven staat is hoe Naomi tien jaar met man, zonen en schoondochters in Moab leeft. Mijn inschatting: dicht bij de Tora, zorg voor sabbat *en* seder *en haar schoondochters daarbij liefdevol betrekkend. Ze verliest man en zonen. Er zijn geen kleinkinderen; welke toekomst resteert?*

Ze gaat terug en kust haar schoondochters ten afscheid. Maar die willen mee. Tot drie keer toe raadt ze haar schoondochters aan terug te gaan naar 'hun moeders huis', oftewel naar hun etnische en godsdienstige afkomst. Een van de schoondochters volgt uiteindelijk dit advies. Daarna ontraadt ze Ruth ten vierde maal om mee te gaan naar Bethlehem. Maar Ruth zegt: '... waar u heen gaat, zal ik ook gaan ... uw volk is mijn volk en uw God mijn God.' Kan trouw en de keuze voor de Ene sterker?

Bij Naomi is er geen sprankje geloofsdwang, integendeel. De bekering geschiedt aan Ruth als een geschenk rechtstreeks uit Gods hand. Ze heeft wel jaren nabij Naomi geleefd. Zou het kunnen zijn dat eerbiedige trouw aan de geboden (Mattheüs 5:19), gerichtheid op de Ene, onbaatzuchtig samenleven, de ander een eigen weg gunnen, het geloof niet verborgen houden maar allerminst opdringen, dat dát juist ruimte helpt maken voor bekering? Moge Naomi ons tot voorbeeld zijn. Godsdienstvrijheid is niet los verkrijgbaar.

— Chris Maas is secretaris van de Nederlandse Zendingsraad, voorzitter van de Doopsgezinde Zending en oud-directeur van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM).

Vreedzame bahá'ís en de verschrikkingen in Iran en Jemen

Marga Martens: 'Uiteindelijk is er altijd hoop'

Christenen zijn lang niet de enige religieuze groepering die wereldwijd worden vervolgd om hun geloof. Een religieuze minderheid die het misschien wel het zwaarst te verduren heeft, zijn de bahá'ís. Wereldwijd zijn er naar schatting ongeveer zeven miljoen bahá'ís, van wie er 1550 in Nederland wonen.

De bahá'ís zijn volgelingen van Bahá'u'lláh (1817-1892), die wordt gezien als de meest recente manifestatie van God. Voor hem waren er andere boodschappers, van wie Abraham, Krishna, Boeddha, Jezus en Mohammed de bekendste zijn. De bahá'ís benadrukken sterk de eenheid van de grote wereldgodsdiensten. Het bahá'í-geloof ziet zichzelf dan ook niet als een nieuwe religie, maar als de voortzetting van alle andere religies, die in oorsprong één zijn en uit dezelfde bron komen.

Wat houdt het bahá'í-geloof precies in?

'De bahá'ís zijn volgelingen van Bahá'u'lláh, die tweehonderd jaar geleden in Perzië (nu Iran) werd geboren. Ons geloof draait om de overtuiging dat de mensheid één is en een gezamenlijke bestemming heeft. Die bestemming is een wereld van verstandhouding, vrede, gerechtigheid en eenheid.
Daarvoor is nodig dat wij als mensheid groeien naar volwassenheid. Dit gebeurt door aanbidding, gebed, dienstbaarheid aan de ander en geestelijke ontwikkeling. Het gaat er uiteindelijk om dat we met elkaar leven en samenwerken voor het welzijn van allen.
Daarom zijn we aan het leren en actief bezig met kinderklassen en jeugdgroepen in de wijk. Het is van belang dat kinderen op jonge leeftijd al over hun eigen vooroordelen heen leren kijken. De bahá'ís willen met alle religies in vriendschap omgaan. Vandaar dat bahá'ís ook zo

Marga Martens is werkzaam op het nationaal Bahá'í-centrum in Den Haag als hoofd Bureau Externe Betrekkingen van de Bahá'í-gemeenschap Nederland. Zij brengt onder andere de situatie van vervolgde bahá'ís onder de aandacht, zowel internationaal als nationaal. Daarnaast is zij bestuurslid van het Platform Godsdienstvrijheid Wereldwijd. Een netwerk van verschillende (religieuze) organisaties en individuen die het belang van godsdienstvrijheid voor het voetlicht brengt.

actief zijn in het verdedigen van godsdienstvrijheid, zonder onderscheid naar religie, en interreligieuze dialoog.'

Hoe ben je in aanraking gekomen met het bahá'í-geloof?

'Zelf heb ik me in 1982 aangesloten bij de bahá'í-gemeenschap. Ik was toen 28 jaar. Ik ben katholiek opgevoed en ging naar kostschool bij de nonnen in Venray. Later ontmoette ik op mijn werk voor het eerst een bahá'í. Er was destijds een stille tocht naar de Tweede Kamer om de moorden op honderd bahá'ís in Iran onder de aandacht te brengen. Hoewel ik zelf nog geen bahá'í was, deed ik hieraan mee. Ik vond het vreselijk dat mensen, die zo'n vreedzaam geloof aanhangen, zulke verschrikkingen moesten ondergaan. Toen ik me steeds meer in de geschriften van Bahá'u'lláh ging verdiepen, kwam ik erachter dat ik er zelf ook niet zonder kon en wilde. Er is geen ademtocht zonder bahá'í-geloof!'

In welke landen worden de bahá'ís het meest vervolgd?

'In Iran hebben de bahá'ís het altijd zwaar gehad, maar recent is de positie van de bahá'ís in Jemen ook ernstig verslechterd. In Jemen wordt oorlog gevoerd. Grote mogendheden hebben hier belangen. Houthi-autoriteiten in Jemen onderhouden nauwe banden met Iran. Voorheen waren er helemaal geen problemen voor de bahá'ís in Jemen, maar dat is door de invloed van Iran sterk veranderd. Op dit moment volg ik nauwgezet de ontwikkelingen rondom het doodsvonnis van de heer Hamed bin Haydara, dat afgelopen januari door de rechter werd uitgesproken. Het proces loopt inmiddels vier jaar en wordt gekenmerkt door onrechtmatigheden. Daarnaast zitten er in Jemen nog zes bahá'ís in de gevangenis vanwege hun geloof. Typerend is de willekeur waarmee arrestaties worden uitgevoerd en het ontbreken van een eerlijk proces. Ditzelfde patroon van vervolging door autoriteiten, zien we helaas al veertig jaar in Iran. Daar zitten nu 77 bahá'ís vanwege hun geloof vast in de gevangenis.'

Kunt u wat meer vertellen over de situatie van de bahá'ís in Iran?

'De bahá'ís in Iran kregen vanaf het ontstaan van de beweging in de negentiende eeuw met vervolging te maken. Onder elk regime

vanaf die tijd – van de sjah tot de ayatollahs – moesten de bahá'ís het ontgelden, al was de mate van vervolging steeds verschillend. Vanaf 2014 zijn er meer dan 26.000 incidenten van anti-bahá'í-propaganda gedocumenteerd. Voorbeelden hiervan zijn haatpreken in de moskee, speciale anti-bahá'í-programma's op scholen en tv of anti-bahá'í-posters in de metro. Bahá'ís hebben zelf geen enkele toegang tot de media. Ook direct geweld wordt niet geschuwd. Zo zijn er meldingen van brandbommen die in huizen van bahá'ís werden gegooid en zijn ruim veertig begraafplaatsen vernield.
Daarnaast zijn bahá'í-instellingen volledig verboden. In 1980 werden de negen leden van de Nationale Geestelijke Raad ontvoerd en vermoord. Er werd in 1981 een nieuwe Raad gekozen, waarvan acht leden werden geëxecuteerd. Van de laatst gekozen Nationale Raad in 1984 werden vier leden gedood en alle formele bahá'í-instellingen werden illegaal verklaard.
Omdat er toch een bepaalde structuur nodig was, voor bijvoorbeeld begrafenissen en huwelijken, werd met stilzwijgende goedkeuring van de overheid 'de Yaran' (de Vrienden) opgericht. De zeven leden van de Yaran droegen zorg voor de geestelijke en materiële basisbehoeften van de Iraanse bahá'í-gemeenschap. Alle leden werden in 2008 gearresteerd en tot twintig jaar gevangenisstraf veroordeeld – wat uiteindelijk vanwege een wetswijziging werd verkort tot tien jaar. Op dit moment zijn, na het uitzitten van hun straf, zes leden vrijgekomen. Eén lid zit nog vast.
Tijdens de revolutie werden alle bahá'ís in overheidsdienst ontslagen, onder meer in het onderwijs. Dat gold ook voor studenten. Bahá'ís hebben tot op de dag van vandaag geen recht op hoger onderwijs. De destijds ontslagen professoren richtten een informeel onderwijsinstituut op, het Bahá'í Institute for Higher Education. Onderwijs is erg belangrijk voor de bahá'ís.[1] Het instituut kreeg het zwaar te verduren. Zo vonden er regelmatig invallen plaats, werden er examens in beslag genomen en werden docenten gearresteerd die vier of vijf jaar celstraf kregen. Onderwijs geven aan bahá'ís is nog steeds gevaarlijk. Ook is er sprake van systematische economische vervolging. Zo worden bedrijven van bahá'ís, die dicht gaan op heilige dagen, verzegeld door de autoriteiten zodat de eigenaars geen inkomen meer hebben. Dat het hierbij gaat om vooropgezet overheidsbeleid blijkt uit geheime documenten van de Iraanse regering. In 1993 kreeg de VN-rapporteur voor Iran een memorandum over het bahá'í-vraagstuk (1991), ondertekend door Khamenei, in handen. Hierin stond het plan opgetekend om de vooruitgang en ontwikkeling van de bahá'ís in Iran te blokkeren, onder andere door toegang tot hoger onderwijs en werkgelegenheid te ontzeggen. Bahá'ís worden als onrein gezien en mogen vijfentwintig verschillende beroepen niet uitoefenen, zoals in restaurants, het onderwijs en de media. In hetzelfde memorandum staat ook dat de culturele wortels van de bahá'ís in het buitenland moeten worden vernietigd. Het huidige beleid is nog steeds gebaseerd op dit memorandum.'

Wat wordt er op internationaal niveau voor de bahá'ís gedaan?

'Iran heeft de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens getekend. Sinds 1980

worden er in de VN Iran-resoluties aangenomen waarbij de bahá'ís tot nu toe telkens genoemd worden. In de Universal Periodic Review (UPR) van Iran, een periodiek onderzoek naar de mensenrechtensituatie in een VN-lidstaat uitgevoerd door de VN-Mensenrechtenraad, komt de situatie van de bahá'ís ook aan bod.
De Baha'i International Community is op internationaal niveau de spreekbuis van de wereldwijde bahá'í-gemeenschap. Zij volgen onder meer nauwgezet welke vragen tijdens de UPR-besprekingen aan Iran worden gesteld, wat Iran heeft beloofd en wat er uiteindelijk van die beloften terecht is gekomen.
Het probleem is dat de Iraanse overheid beloften doet, maar er in de praktijk voor de bahá'ís niks verandert en de situatie eigenlijk verslechtert. Maar wat zou er gebeuren zonder die internationale aandacht? Het is een hoogst noodzakelijke bescherming voor de bahá'ís.'

Wat kunnen jullie vanuit Nederland voor vervolgde bahá'ís betekenen?
'Allereerst vragen we internationaal en nationaal aandacht voor de situatie van vervolgde bahá'ís. Dit doen we via onze contacten bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken, de Tweede Kamer en ngo's. Daarnaast doen we mee aan internationale acties om de vervolgingen voor het voetlicht te krijgen, zoals bij de genoemde heer Hamed bin Haydara in Jemen.'

Zijn er ook tekenen van hoop?
'Tekenen van hoop zijn er zeker. Zo was er recent de open brief in de Britse krant *The Times* van 25 vooraanstaande intellectuelen en mensenrechtenexperts aan Mohammad Javad Larijani, hoofd van de Hoge Raad voor de Mensenrechten in Iran.[2] Zij riepen op om de langdurige, door de staat geborgde vervolging van de bahá'ís in Iran te erkennen in het licht van onlangs vrijgegeven bewijsmateriaal. Deze database bestaat uit duizenden originele documenten over de vervolgingen van de bahá'ís in Iran.[3]
Maar ook binnen Iran zie je een verschuiving. Ondanks de propaganda en haatcampagnes zijn er wel degelijk Iraniërs die gezond nadenken. Zij zien de dienstbaarheid van de bahá'ís aan het vaderland. Met name als Iraniërs zelf in contact komen met bahá'ís en hen beter leren kennen, zie je dat hun houding verandert. Zo was er een man met een bedrijf wiens zaak werd verzegeld. Hij ging op straat verder. Veel klanten en buren betuigden hem steun. Dit zegt veel over de houding van de gemiddelde Iraniër.
Uiteindelijk is er altijd hoop, vooral ook voor Iran! Zo staat het ook in de geschriften van de Bahá'u'lláh. Uiteindelijk zal dit alles leiden tot een betere en vreedzame wereld, waarin we de eenheid vieren.'

Noten

[1] Zie voor meer informatie de Amnesty International-documentaire 'Education under fire' (2011).
[2] Michael Binyon, 'Iran urged to end persecution of the Baha'is', *The Times* (10 februari 2018) https://www.thetimes.co.uk/article/iran-urged-to-end-persecution-of-the-bahais-90hnm5d33
[3] https://iranbahaipersecution.bic.org/

— Wilma Wolswinkel is relatiebeheerder Zending voor het Midden-Oosten bij Kerk in Actie en redactielid van *TussenRuimte*.

Druk op religieuze vrijheid in Nederland

Neemt de druk op godsdienstvrijheid toe? In relatieve zin gaat het in Nederland goed, en toch is vrijheid nooit vanzelfsprekend. Tekenend zijn de waardeoordelen die worden geuit ten opzichte van minderheden. Denk aan het dragen van religieuze symbolen of discussies over de rol van geweten op de werkvloer, of de racistische uitlatingen in het kader van islamofobie. Dit artikel bespreekt een aantal van deze kwesties.

Het thema godsdienstvrijheid en vervolging klinkt in Nederlandse oren doorgaans als iets van ver weg en lang geleden. Recente ernstige verhalen over vervolging van moslims, christenen, atheïsten, en minder bekende gemeenschappen, zoals de Jezidi's en Rohingya, lijken te komen uit andere landen. Misschien kijkt men met medelijden naar landen die niet onze standaard van vrijheid kennen. Maar ook Nederland heeft in het verleden te maken gehad met ingrijpende maatregelen tegen protestanten, rooms-katholieken en joden. De associatie van macht en exclusieve overtuiging, binnen een scala van religieuze en niet-religieuze overtuigingen, is historisch gezien vaak dramatisch geweest.
Hoewel mensen in Nederland in relatief grote vrijheid leven, is vrijheid ook vandaag niet vanzelfsprekend. Er zijn talloze discussies op gang gekomen over zogenoemde islamisering, rondom de vraag hoe orthodox-gelovige gemeenschappen en samenleving zich tot elkaar verhouden – in de erkenning dat zij deel uit maken van dezelfde samenleving.

Juridische vrijheid en maatschappelijke acceptatie

De laatste jaren zijn er verschillende spraakmakende kwesties geweest wat betreft religieuze vrijheid in Nederland. De ervaren druk op godsdienstvrijheid en maatschappelijke acceptatie lijkt te zijn toegenomen onder religieuzen. Het is belangrijk gevoelens van afwijzing en zorgen over vrijheid in de toekomst te onderkennen, daar deze interne reacties op maatschappelijke gebeurtenissen mede beïnvloeden en processen van polarisering kunnen versterken.
Daarbij is het belangrijk een onderscheid te maken tussen een afname in maatschappelijke acceptatie van bepaalde religieuze overtuigingen en gedragsuitingen daarvan enerzijds, en overheidsregulering die de juridische vrijheid van godsdienst aantast anderzijds. Hoewel beide invloed kunnen hebben op godsdienstvrijheid – voor zover grondrechten ook tussen burgers

onderling van toepassing zijn – is dit verschil belangrijk, omdat dit onderscheid tot uitdrukking komt in juridische constellaties met betrekking tot de vrijheid van godsdienst. Niet elke ervaren maatschappelijke intolerantie impliceert druk op de juridische vrijheid van godsdienst.

Geweten, hoofddoek en sekse

Hoewel maatschappelijke houdingen en juridische godsdienstvrijheid onderscheiden zijn, zijn de scheidslijnen niet altijd duidelijk. Een aantal kwesties blijft de gemoederen bezighouden. Dit betrof in recente jaren de bescherming van het geweten in een diversiteit van functies, zoals onder ambtenaren en medici, maar ook de individuele keuze om een religieus symbool te dragen of zich in religieuze zin te uiten in open en publieke ruimtes, zij het als dienstverlener of cliënt.

Een voorbeeld hiervan is de discussie rondom de hoofddoek bij de politie in het afgelopen jaar. Het College voor de Rechten van de Mens adviseerde dat het niet noodzakelijk was het dragen van een hoofddoek in combinatie met een uniform te beperken. Het College stond daarin lijnrecht tegenover de politieke discussie.
De vraagstukken omtrent sekse en seksualiteit lopen misschien nog het hoogst op, waarschijnlijk omdat dit type thema's nog minder scherp te vangen zijn in categorieën als 'publiek' en 'privé'.

Onder invloed van toenemende politieke polarisatie en wederzijds exclusieve ideeën lijkt de wens tot overheidsregulering soms toe te nemen, bijvoorbeeld in het onderwijs. Het verbaast niet dat zulke politiek gevoelige thema's met wantrouwen worden bekeken vanuit de diverse geloofsgemeenschappen.
Echter, ook overheidsregulering is niet ongelimiteerd. De hogere rechtspraak, waaronder ook het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (Raad van Europa) en het Europees Hof van Justitie (Europese Unie), corrigeert doorgaans onvoldoende rationeel onderbouwde generaliserende beperkingen van vrijheid in meer complexe vraagstukken.

Ambivalente houding

In christelijke kringen ziet men nogal eens een ambivalente houding ten opzichte van overheidsregulering. Ik keer even terug naar de discussie rondom hoofdbedekking van agentes. Ineens is dan scheiding van kerk en staat een

zwaarwegend principe en wordt er geschermd met de culturele eigenheid van de joods-christelijke cultuur in Nederland, of zelfs de neutraliteit van de staat; terwijl bij thema's die christenen zelf direct raken de persoonlijke vrijheid eerder centraal lijkt te staan en de klaagzangen over secularisme de lofzang haast overstemmen. Denk ook aan het debat over de gewetensbezwaarde ambtenaar. Het is belangrijk om op dit punt tot een enigszins coherente, gebalanceerde, en consistente stellingname te komen.

Zorgelijk dat bepaalde overtuigingen op zichzelf als problematisch of zelfs gevaarlijk worden bestempeld

Om de eigen vrijheid te waarborgen, zullen christelijke gemeenschappen zich ook moeten inzetten voor de vrijheid van godsdienst- en levensovertuiging in het algemeen. Een manier om dat te doen is het hanteren van een *case-to-case* benadering in plaats van te leunen op algemene concepten die onvoldoende recht doen aan de complexiteit van de samenleving. Welke beperking van vrijheid is strikt noodzakelijk? En zijn er echt geen andere manieren om conflicterende belangen in praktische zin op te lossen?

Te afwijkend

Een zorgelijke en meer nieuwe ontwikkeling is dat bepaalde overtuigingen op zichzelf als problematisch of zelfs gevaarlijk worden bestempeld en om die reden geweerd lijken te worden.

> *Neem de discussie over het gebruik van publieke faciliteiten door organisaties of kerkgenootschappen die als te afwijkend worden ervaren in het publieke debat. Zo werd in Rotterdam besloten structurele religieuze samenkomsten in buurthuizen niet langer toe te staan en hoorde de Christian Revival Church dat ze niet langer welkom is in de door de Amsterdamse gemeente beheerde Oosterkerk.*

Deze discussie speelt misschien heftiger in landen als de Verenigde Staten en Groot-Brittannië, maar ook in Nederland speelt deze vraag meer en meer. Dat is historisch gezien iets bijzonders. De meeste verlichtingsfilosofen geloofden dat men overtuiging niet kon afdwingen en ook, dat een overtuiging niet per se problematisch of gevaarlijk was. Zij ageerden tegen de tendens tot het afdwingen van conformiteit van gedrag, los van afwijkende persoonlijke overtuiging. Bovendien was men het erover eens dat conformiteit een culturele convergentie

behelsde en een beperking van tolerantie was. Ook in onze tijd wordt dit soort beleid als intolerant gezien: een intolerantie waar de constitutionele staat met de fundamentele vrijheden een einde aan zou hebben gemaakt.
De nieuwe discussie over '*platforming*' (het buiten de deur houden van controversiële ideeën) in het kader van universiteiten en andere instellingen is op een bepaalde manier ook een praktische eis van conformiteit aan een onduidelijk gedefinieerd 'wij'. Wat hierdoor in de hand wordt gewerkt is vooral een verdere fragmentatie van het publieke debat, waardoor de blootstelling aan andere (exclusieve) overtuigingen wordt beperkt. Hierin bestaat een paradox van schijnbare eenheid te midden van fragmentatie. Daarom is het belangrijk om in de toekomst scherp te blijven op het gebruik van overheidsmacht ten aanzien van conformiteit van gedrag op basis van overtuiging.

Gezond zelfbewustzijn

Het is tevens belangrijk dat kerkelijke gemeenschappen een zekere openheid nastreven voorbij eigen exclusieve overtuiging. Hier ligt een interessante uitdaging in een tijd waarin burgers steeds intensiever worden geconfronteerd met contrasterende exclusieve overtuigingen.
Dit fenomeen is echter niet nieuw. De meeste kerken hebben lang vastgehouden (en sommigen nog) aan een mate van uniformiteit van zowel leer als leven in combinatie met een scherpe wij-zij-retoriek: 'Zullen we het onkruid maar uitrukken, Here?' Terwijl ook het koren groeit in verschillende maten. Gaven en vruchten verschillen nu eenmaal en deze zijn te rijmen met de complexiteit in de kerk en daar buiten. Een gebrek aan de conceptualisering van verschil binnen het Lichaam van Christus, samen met theologische verabsolutering, maakt het misschien niet heel verrassend dat zij die de kerk verlieten zich ook zo scherp kunnen uiten over deze gemeenschappen.

*Belangrijk voor kerken om
een zekere openheid na te streven
voorbij de eigen exclusieve overtuiging*

Het zou geen kwaad kunnen om kritisch naar die conceptualisering van verschil te kijken, alsook naar de onbarmhartigheden binnen een gemeenschap. Hoe leren wij elkaar om te gaan met verschillen? Proberen we de ander te begrijpen? Of staat het oordeel over de ander voorop? Kunnen we de ander vervolgens ruimte laten in de minder fundamentele aspecten van meningsverschil? En, sta je stevig genoeg in je schoenen om met een voortdurend me-

ningsverschil en complexe tegenstrijdigheden relatief comfortabel te zijn? Zo'n houding gaat uiteraard niet over onverschilligheid, maar over een gezond zelfbewustzijn en wederzijds respect. Het is belangrijk te onderkennen dat veel overtuigingen op een bepaalde manier exclusief zijn. Tegelijk gaat het over het erkennen en herkennen van elkaars pijnpunten, juist waar de verschillen het grootste zijn. Consensus is niet het primaire doel. Het is eerder belangrijk om het debat gaande te houden op basis van wederzijds respect.
Te midden van ideologische polarisatie en vervreemding kan het verder zinvol zijn kritisch te kijken naar de fundamentele en minder fundamentele aspecten, of de kern en de periferie van de eigen overtuiging (nog zo'n oud thema), en daar ook bij anderen op aan te dringen. Diversiteit wat betreft minder fundamentele aspecten kan een begin zijn van nieuwe dialoog, misschien ook werkelijk acceptatie van dat er nu eenmaal grote en tastbare maatschappelijke verschillen zijn – een post-verzuiling-syndroom?
Zo'n meer barmhartige cultuur staat het missionaire karakter van de kerk en haar leden niet per definitie in de weg, maar kan het profiel ook versterken. Geloof en overtuiging laten zich ten diepste niet duurzaam opdringen. Het opbouwen van wederzijds vertrouwen, zachte woorden, vrijmoedigheid van leven en persoonlijke integriteit zijn soms meer duurzame schakels in het geheel.

Herbezinning

Neemt de druk op godsdienstvrijheid toe? In relatieve zin gaat het in Nederland goed, en toch is vrijheid nooit vanzelfsprekend. Sommigen zullen de druk meer ervaren dan anderen. Ook daar mogen we niet tekort aan doen. Men mag in openheid de dialoog aangaan, en zal meer voor elkaars rechten moeten leren opkomen. In praktische zin is het belangrijk om op de hoogte te zijn van juridische kaders van godsdienstvrijheid, om niet onnodig tegen conflicten aan te lopen. Tegelijk mag men ook anderen kritisch bevragen op exclusieve overtuiging en de noodzaak om vrijheid te beperken. Verder is het belangrijk om tot een gezamenlijke herbezinning te komen ten aanzien van diversiteit en radicalisering van zowel exclusieve religie als exclusieve ideologie, juist vanuit het perspectief van religieuze minderheden. Een meer structurele doordenking van de plaats van onder andere kerken, specifiek in onze tijd en omstandigheden, vraagt durf, maar zal de gemeenschappen in ons land op de lange termijn ten goede komen.

— Mariëtta van der Tol doet promotieonderzoek naar tolerantie en religieuze vrijheid aan de Universiteit van Cambridge. Zij studeerde staatsrecht en socio-politieke geschiedenis in Utrecht en geschiedenis van het christendom aan Yale Divinity School.

Tot elkaar komen

Kunstwerken met het onderwerp 'dialoog' zijn opvallend vaak in de openbare ruimte te vinden. Alsof dit menselijk contact zo belangrijk is, dat de werken voor iedereen toegankelijk moeten zijn. Hoewel dialoog een simpel middel lijkt om nader tot elkaar te komen, is het in de praktijk nog bar moeilijk. Tijdens een dialoog komen de verschillen tussen de gesprekspartners naar voren. Andere visies, onderwerpen die voor de ander niet of juist veel belangrijker zijn. Het vraagt veel inzet om naar de ander te luisteren. Maar juist door de verschillen kunnen we dingen zien die in ons eentje niet zichtbaar worden Dialoog is zodoende een uitkijkpunt waarvandaan we anders gaan zien.
Beide kanten van dialoog zie ik terug in dit kunstwerk van Ronald Tolman. Tolman ziet kunst als een raam waardoor de wereld gezien kan worden. Hij wil werk maken dat voor iedereen toegankelijk is.
Zijn beeldhouwwerk 'Communicatie' roept vragen op die de moeite van dialoog weerspiegelt. Verstaan ze elkaar? Zijn ze bereid om naar elkaar te luisteren en van elkaar te leren? Met hun stem moet er een afstand van zo'n drie meter overbrugd worden en hun lichaam lijkt op hun stoel te zijn vast geboetseerd. Deze versmelting roept een gevoel van gevangenschap of dwang op.
Maar in dit kunstwerk zie ik ook het verlangen om tot elkaar te komen. De personen neigen het hoofd naar de ander, alsof ze geen woord willen missen van wat de ander zegt. Ze laten zich niet door hun gebondenheid knechten, maar streven naar contact en communicatie om anders naar elkaar en de wereld te kijken.

— Jolien van Braak MA studeerde kunstgeschiedenis en theologie en zoekt de verbinding van beeldende kunst met geloof, kerk en theologie.

Ronald Tolman, 'Communicatie', 1990, brons, sokkel: ±300x50x50, Wijchen

450 jaar vrijheid van godsdienst: Edict van Torda herdacht in Roemenië

Op 13 januari 1568 stelde de theoloog en filosoof David Ferenc het Edict van Torda op. Het betekende vrijheid van godsdienst in het zelfstandig vorstendom Transsylvanië, ingeklemd tussen West- en Oost-Europa. De euforie duurde niet lang. Na de dood van deze geloofsheld, gestorven in gevangenschap in 1579, werden de christelijke unitariërs omwille van hun bijbels getuigenis drie eeuwen zwaar vervolgd door calvinisten en katholieken. De unitariërs legden de nadruk op de eenheid (*unitas* van God) en benadrukten vooral het mens-zijn van Jezus.
De herdenking in Torda op 13 januari 2018 werd groots gevierd met een dienst, bijgewoond door meer dan vijftienhonderd Hongaren en gasten uit diverse landen naast vertegenwoordigers van regering en overheid.
Ik was onder de indruk van de oecumenische diversiteit van de toespraken onder andere vanuit de lutherse, katholieke, orthodoxe en andere protestantse kerken. De viering keek niet alleen terug, maar zette met haar open geloofshouding ook een politiek statement neer in een land gedomineerd door de Roemeens-Orthodoxe Kerk.
Nog steeds is vrijheid van godsdienst en van geweten geen vanzelfsprekende zaak. De gesprekken met onze Hongaarse vrienden waren stevig. Zij verdienen onze solidariteit, ondanks hun ingewikkelde positie als etnische Hongaren in Roemenië.
De festiviteiten lopen door tot eind 2018. Op 7 juli wordt in Cluj/ Napoca het Center for Religious Freedom geopend. De synode in december kijkt naar de toekomst met als thema: 'Unity in Diversity'.

— Tina Geels, remonstrants predikant in Delft en coördinator project Unitarisme bij het Arminius Instituut aan de Vrije Universiteit Amsterdam

Studiemiddag 'Gebieden zonder christenen'

'Slechts 3% van de zendelingen werkt in een regio waar 97% nog nooit van Jezus hebben gehoord. Dáárom is zending nodig.' Deze tweet van Arco de Leede, directeur van Interserve, via Twitter op 17 augustus 2017, was voor NZR en MissieNederland de aanleiding om een studiemiddag te organiseren over zending in gebieden waar nog nauwelijks christenen zijn. Arco de Leede verzorgde op 23 januari een inleiding over deze thematiek, waarna in kleine groepen verder werd nagedacht over verschillende vragen. Waarom worden er eigenlijk zo weinig mensen uitgezonden naar regio's waar geen of weinig christenen zijn? Zou daar de prioriteit moeten liggen of valt er ook wat voor te zeggen, dat zendelingen naar landen gaan waar al kerken zijn? En wat is de rol van lokale partners? Moeten we altijd samenwerken met een lokale kerk of organisatie of is dat niet nodig? En wat moeten we doen als er geen lokale kerk is of als die kerk zwak is, gediscrimineerd of onderdrukt wordt of alleen onder één bepaalde etnische groep werkt?
Het algemeen gevoelen aan het eind van de studiemiddag was, dat we nog lang niet uitgepraat waren. Maar vooral ook, dat het goed is om meer aandacht te genereren voor het belang van zending in gebieden waar geen of nauwelijks kerken zijn. Op 24 mei was er een tweede bijeenkomst, waarvan in de volgende *TussenRuimte* een impressie zal verschijnen.

— Foka van de Beek

Studiedag over Centraal-Azië

Het decembernummer van *TussenRuimte* in 2015 was geheel gewijd aan Centraal-Azië, een 'vergeten' gebied. Kerken zijn er vaak klein en de omstandigheden zijn er vaak niet makkelijk. Sinds 2015 proberen NZR en MissieNederland daarom ook met enige regelmaat aandacht te schenken aan deze regio. Op 15 februari was er een studiedag georganiseerd met als spreker een medewerker van Forum 18, een organisatie die de vrijheid van godsdienst in de voormalige Sovjet-Unie in het oog houdt. Hij vertelde over recente ontwikkelingen en de complexe situatie waarin kerken leven.
In het tweede deel van de dag ging hij verder in op het publiceren over deze gebieden. Enerzijds willen organisaties hier graag schrijven over kerken daar om mensen zo te motiveren tot steun en gebed, anderzijds wil je als organisatie mensen daar door publicaties niet in gevaar brengen. Wat is wijsheid? Er ontspon zich een goed gesprek tussen de aanwezigen, waarbij ervaringen en adviezen met elkaar gedeeld werden. Besloten werd om later in het jaar nogmaals een bijeenkomst te organiseren om hierover verder met elkaar van gedachten te wisselen.

— Foka van de Beek

Naïma – Vrouwendag 'Evangelie & Moslims'

Het thema van de jaarlijkse vrouwendag van de stichting Evangelie & Moslims, dit jaar op 3 maart in Amersfoort, was: '*Celebrate!* De bruidegom komt!' Een feestelijk thema, ook vanwege de inmiddels twintigste editie van deze vrouwendag.
Feesten spelen in het leven van moslimvrouwen een belangrijke rol; vooral als iemand gaat trouwen. In de Bijbel gebruikt God het beeld van de bruiloft voor de vereniging van alle gelovigen met zijn Zoon Jezus. Dit beeld werd tijdens de dag verbonden met gewoonten uit de culturen van moslimvrouwen. Hoe kunnen deze tradities ingezet worden om de bijbelse bruidegom dichtbij te brengen voor deze vrouwen? Door verschillende programmaonderdelen, zoals een lezing en workshops, werd het thema uitgewerkt.

En vanwege de feestelijkheid viel er voor de ongeveer 75 deelneemsters ook veel te genieten, culinair en muzikaal.Deelneemster Anne Marie gaf haar indrukken door:
'Wat mij heeft getroffen is de zoektocht van Latifa. Jezus heeft haar hart veroverd, wat een indrukwekkend verhaal! In één van de workshops hoorde ik verhalen van vrouwen die zich ontfermen over moslimvrouwen. Mooie verhalen, en goed om te horen dat er inmiddels best veel christenvrouwen zijn die zich hiervoor inzetten. Ten slotte deed ik de workshop koken, dat was heel gezellig en ontspannend. En lekker!'

— Gabriël Jansen, medewerker Communicatie 'Evangelie en Moslims' (met toestemming overgenomen van www.evangelie-moslims.nl)

GZB-dag: 'Laat je zien!'

Zaterdag 17 maart was de jaarlijkse ontmoetingsdag van de Gereformeerde Zendingsbond onder het thema: 'Laat je zien!'. Ruim tweeduizend zendingsvrienden bezochten deze dag in de Midden Nederland Hallen in Barneveld. Samen zingen en bidden en stil staan bij het werk van onze God in deze wereld. In twee bijbelstudies van ds. C. van Duijn stonden we stil bij Zacheüs. Hij verborg zich in de vijgenboom, maar Jezus zag hem en riep: 'Haast u en kom naar beneden!' Zacheüs liet zich zien en ontving Jezus

met blijdschap. Hij stond op en veranderde zijn leven. 'Laat je zien!' In de toespraken van ds. Gèrman Suárez, Helena van den Berg, Zsuzska Tóth en Jaap Haasnoot werd zichtbaar wat dit betekent in de concrete situatie van hun leven. Werken onder kinderen in sloppenwijken in Bogota, onder Roma in Slowakije, onder gastarbeiders en vluchtelingen in Libanon en onder vluchtelingen in Zuid-Soedan. Het Evangelie mag gezien worden in Woord en daad, met name onder hen die aan de rand van de samenleving leven. Zij die geen stem hebben worden gezien, mogen gaan staan en hun leven verandert. Prachtig om deze verhalen te horen en je er door te laten stimuleren: 'Aan wie mag ik me laten zien, heel concreet in mijn situatie?'

– Elo Wolswinkel, GZB-lid

Inspiratiedag Kerkproeverij – een manier van zijn

De gedachte van Kerkproeverij – het uitnodigen, de gastvrijheid – gaat volgens prof.dr. Stefan Paas niet zozeer over iets wat je organiseert, maar over wat je bent. Hij sprak tijdens de inspiratiedag voor Kerkproeverij op 6 april in Hilversum.

Kerkproeverij stimuleert geloofsgemeenschappen tot een cultuur van uitnodigen en ondersteunt hen daarbij. Het concept is simpel: jouw gemeenteleden worden uitgedaagd om iemand uit de persoonlijke kring uit te nodigen om mee te gaan naar een samenkomst.

'Uitnodigen moet echt in de cultuur zitten. Eén dag Kerkproeverij is eigenlijk een symbool van iets dat meer is', zei Paas. Als je kerkgangers steeds moet vertellen dat ze toch vooral anderen moeten uitnodigen, ben je waarschijnlijk niet gastvrij genoeg. Gastvrijheid is niet zozeer iets wat je organiseert, maar een manier van zijn.'

Ruim honderdvijftig bezoekers kwamen af op de inspiratiedag. Naast de bijdrage van Stefan Paas, stonden er diverse workshops op het programma. Hierin werd aandacht gegeven aan 'best practices', cultuurverandering in de geloofsgemeenschap, het doordenken van de route die een bezoeker maakt en communicatie naar gemeenteleden en parochianen.

— Jan Willem Janse, relatiemanager Media & communicatie MissieNederland

NZR-Raadsvergadering: Wereldzendingsconferentie in Arusha

Van 8 tot 13 maart nam een groep van tien Nederlanders uit verschillende kerken en organisaties deel aan de Wereldzendingsconferentie in Arusha (Tanzania) met als thema *Transforming Discipleship*.

In eerdere raadsvergaderingen had de NZR ter voorbereiding op de conferentie al aandacht besteed aan dit

thema. In de Raadsvergadering van 13 april, kregen drie mensen het woord, die bij deze Wereldzendingsconferentie geweest waren: Gert Noort (NZR), Nynke Dijkstra (PKN) en Jan Wessels (voorheen MissieNederland, nu Faith2Share). Meer deelnemers aan de Wereldzendingsconferentie waren aanwezig op deze Raadsvergadering: daaruit bleek de betrokkenheid en het belang dat eraan gehecht wordt om dit thema ook in Nederlandse kerken onder de aandacht te (blijven) brengen.
Na een korte inleiding op het thema door Gert Noort, vertelden Nynke Dijkstra en Jan Wessels hun ervaringen in Arusha. Het was bijzonder om met zo'n duizend mensen uit de hele wereld met verschillende (kerkelijke) achtergronden samen te zijn en over dit thema door te praten. Verschillen vielen vooral op tussen Europeanen en Noord-Amerikanen enerzijds en mensen van de andere werelddelen anderzijds. De dagelijkse bijbelstudies namen een centrale plek in, ze vormden de kern van de conferentie.
Na de verhalen uit Arusha werd in de Raadsvergadering vooral doorgepraat over het belang van discipelschap in de Nederlandse kerkelijke setting. Hoe verbind je op een goede manier leer en leven? Hoe kun je mensen daarbij helpen als kerkelijke organisatie? Een kritische noot was er ook: verheerlijken we het kerkzijn en geloofsenthousiasme in de andere werelddelen niet veel te veel? Ook daar zijn er allerlei problemen in de kerk en geloofsleer. Zaken die in het Westen soms veel beter gaan en meer verdieping hebben door onze eeuwenlange geloofstraditie en -doorleving.
– Foka van de Beek

OMF Mission Event: 'Gods aanwezigheid verandert'

'Gods aanwezigheid verandert' was het thema van het eerste OMF Mission Event dat op zaterdag 14 april werd gehouden op de camping Het Beloofde Land in Voorthuizen. Spreker en prediker Jacques Brunt sprak over het verlangen van God om bij Zijn volk te wonen. Zo'n driehonderd deelnemers, onder wie opvallend veel jongeren en kinderen, zijn erg positief over de opzet van het event. Naast gezamenlijke momenten met sprekers en muziek was het programma voornamelijk buiten en vrij in te vullen. Er was een fair met een speeltuin voor de kleintjes, er waren workshops te volgen en ook een belevingsroute. In de ene tent waan je jezelf op een markt in China, in de volgende tent kun je zelf ervaren hoe moeilijk het is om over Jezus te vertellen in een andere cultuur en in weer een volgende tent ben je op een traditionele begrafenis in Thailand.
Samuel Lin uit Thailand daagde ons uit om zelf ook de verhalen over God door te geven in onze omgeving. Tijdens de gezamenlijke momenten was er een apart programma voor de jeugd en ook voor de allerkleinsten was er opvang. Kortom, een mooie dag waar zending heel dichtbij komt voor het hele gezin. Tot volgend jaar!
— David van der Lee, oud-zendingswerker in Thailand (OMF/GZB)

Film

Sebastian Lelo
Una Mujer Fantástica
2017

De strijd om jezelf te zijn

Wat betekent het om vervolgd te worden? Wat betekent het om steeds de strijd aan te moeten gaan omdat je anders zou zijn? Om geloofsvervolging te begrijpen, kan het leerzaam zijn om te kijken naar onderdrukking vanwege bijvoorbeeld etniciteit en gender.
Ik wil u daarom vanwege dit themanummer uitnodigen om de indrukwekkende film *Una Mujer Fantástica* te gaan kijken. De veelgeprezen film van de Chileense regisseur Sebastian Lelo won begin dit jaar de Oscar in de categorie 'beste buitenlandse film'. *Una Mujer Fantástica* is een zeldzaam uitnodigende film om werkelijk begrip op te brengen voor de strijd die iemand moet voeren om zichzelf te kunnen zijn.
De film vertelt het verhaal van de transgender-vrouw Marina die een liefdevolle relatie heeft met de twintig jaar oudere Orlando. Wanneer hij plotseling komt te overlijden als gevolg van een hersenbloeding, krijgt ze te maken met argwanende artsen, familieleden en rechercheurs. Het ligt gevoelig, krijgt ze te horen. Haar recht op afscheid nemen wordt haar ontnomen. Marina laat zich niet zomaar buitenspel zetten, ze wil haar verlies kunnen verwerken. Maar om dit te kunnen doen, heeft ze fysieke en verbale intimidatie en vernedering te trotseren. 'Een soldaat die vlucht wacht een nieuwe strijd', merkt Marina op. Je voelt de eenzaamheid.
De muziek in de film is sprookjesachtig. Het decor van de grote stad is opmerkelijk zacht en vriendelijk. Het stelt je als kijker in staat om net als Marina even te kunnen schuilen voor de wereld, weg van de haat en het onbegrip. Onvergetelijk is de surrealistische scène waarin Marina trots op de dansvloer staat. Het is een geweldige vrouw, zo luidt ook de titel van de film. Kijk *Una Mujer Fantástica* en laat u meevoeren in Marina's verhaal. Welke keuzes die zij maakt kunt u goed begrijpen?

— Joël Friso is theoloog, initiatiefnemer van Het Filmgesprek en lid van Interfilm.

Muziek

‘Ein neues Lied’

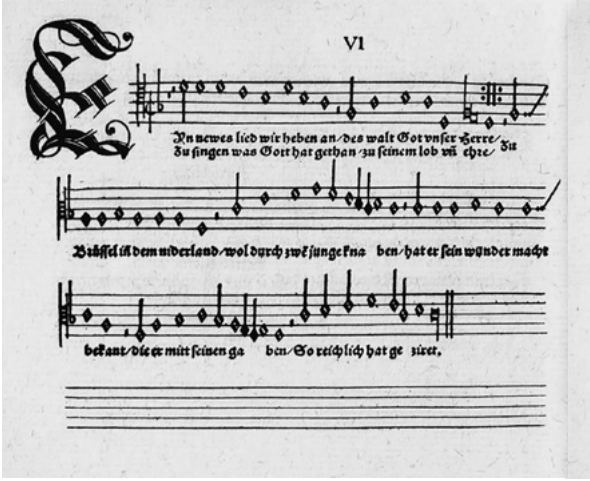

In tijden van onderdrukking en strijd ontstaan vaak nieuwe bewegingen en initiatieven. In de kerkmuziek zijn er een aantal duidelijk voorbeelden te vinden waar nieuwe liederen voortkwamen uit dergelijke situaties.
Kerkvader Ambrosius was in de vierde eeuw tegenover Arius en zijn volgelingen komen te staan, de Arianen, die het Godzijn van Christus ontkenden. De Arianen gebruikten in eerste instantie hymnen om hun ketterse gedachtegoed te verspreiden. Toen zij echter de kerk van Milaan met Ambrosius en zijn gemeente hadden omsingeld, gebruikte Ambrosius datzelfde wapen tegen hen.
Hier hebben we de Ambrosiaanse hymnes aan overgehouden, die tot op de dag van vandaag gezongen worden in de wereldwijde kerk. Lied 204 (‘Gij bron van tijd en eeuwigheid’) en 236 (de avondzang) uit Liedboek 2013 bijvoorbeeld worden aan hem toegeschreven. Een heel mooi voorbeeld is ‘Veni redemptor gentium’ (‘Kom, Redder der wereld’) van Ambrosius, dat Luther later heeft omgewerkt tot het alom bekende ‘Nun komm, der Heiden Heiland’.
Ook tijdens de Reformatie ontstonden liederen in een situatie van vervolging. In 1523 stierven de Augustijner monniken Hendrik Vos en Johan Van den Essen op de brandstapel in Antwerpen vanwege hun geloofsovertuiging. Hun ordebroeder Maarten Luther trok zich dit erg aan en schreef zijn eerste lied: ‘Ein neues Lied wir heben an’. In dit lied over de eerste martelaren van de Reformatie deed Luther de ware toedracht van hun dood uit de doeken, en zo functioneerde het kerklied opnieuw als wapen in de strijd. Dit was de eerste van vele liederen in de Reformatie, waaronder natuurlijk ook ‘Ein feste Burg ist unser Gott’.
Strijd en onderdrukking doen zo nieuwe stromingen in muziek en liederen opbloeien, steken een hart onder de riem en houden de lofzang gaande.

— Iddo van der Giessen, BA Liberal Arts & Sciences: Global Challenges (World Politics), is cantor-organist in de Goede Herderkerk te Rotterdam Schiebroek en student orgel, kerkmuziek en geschiedenis in respectievelijk Den Haag, Rotterdam en Leiden.

Boeken

Teunis van Kooten, *Het kerkgenootschap in de neutrale staat. Een verkenning en analyse van de positie van het kerkgenootschap binnen de Nederlandse rechtsorde*, Den Haag: Boom, 2017, 616 bladzijden, € 59

Op 21 december van het afgelopen jaar promoveerde Teunis van Kooten op dit omvangrijke proefschrift. Het biedt een uitstekend aanknopingspunt voor wie zich wil verdiepen in de juridische positie van het kerkgenootschap in ons land. In het eerste deel schetst hij de constitutionele kaders: de scheiding van kerk en staat die Van Kooten liever omschrijft met 'staatsneutraliteit'. In deel twee beschrijft hij vervolgens de grenzen aan de institutionele vrijheid van kerkgenootschappen. Deel drie handelt over de financiële facilitering van kerkgenootschappen.

Met het oog op dit themanummer van *TussenRuimte* over godsdienstvrijheid licht ik er een conclusie uit het eerste deel uit: 'De Staat stelt religieuze gemeenschappen niet achter ten opzichte van niet-religieuze organisaties' (116, vgl. 489). Tijdens de promotie ging Van Kooten in dit verband kort in op de situatie in Rotterdam waar de burgerlijke gemeente kerken met hun kerkdiensten weert uit de zogenaamde Huizen van de Wijk. Hij stelt hier kritische vragen bij.

Het derde deel van het proefschrift, dat handelt over de financiële facilitering van kerkgenootschappen, geeft volgens mij aanleiding aanzienlijk voorzichtiger te zijn. Van Kooten stelt daar namelijk: 'De grens is echter ook duidelijk: de overheid kan, uitzonderingen daargelaten, in beginsel geen activiteiten subsidiëren die een verkondigend karakter hebben, zoals evangelisatie of erediensten' (372). En elders staat: 'Een belangrijke randvoorwaarde voor subsidiëring is de aard van de ondernomen activiteit. Deze moet niet uitsluitend zijn gericht op godsdienstige vorming' (408).

Nu is een van de punten in Rotterdam dat de Huizen van de Wijk door de gemeente gesubsidieerd worden en daarmee dus indirect ook de kerken die er gebruik van maakten gemeenschapsgeld krijgen toegeschoven. Daar komt bij dat de kerkelijke activiteiten volgens de gemeente niet zouden passen in het open karakter van de Huizen en daarmee niet in het gemeentelijk beleid. Ook het overheidsbeleid is een criterium waaraan in principe getoetst moet worden bij subsidieverlening (121, 363, 372, 384, 479). Wat dit betreft zou mijns inziens overigens tegengeworpen kunnen worden dat het open karakter juist pleit voor gebruik door allerlei organisaties, dus ook door kerken.

Het voorgaande laat iets zien van het karakter van het boek. Van Kooten reikt veel aan, ook als dat zijn eigen conclusies niet direct ondersteunt. Daarin ligt de kracht van dit boek, dat meer is dan een weloverwogen stellingname van de auteur, en de lezer tevens uitdaagt zelf zijn standpunt te bepalen.

— Klaas-Willem de Jong, docent kerkrecht aan de Protestantse Theologische Universiteit

Dr. A. van de Beek, *Mijn Vader, uw Vader. Het spreken over God de Vader,* Utrecht: Meinema, 2017, 490 bladzijden, € 37,50

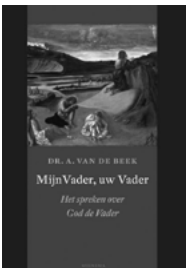

De titel 'Mijn Vader, uw Vader' wijst op die Ene gezonden Zoon, die ons betrokken heeft in het aanbidden van onze Vader. Dat klinkt missionair. De studie laat de boodschap waaien in alle tijden, over alle plaatsen en naar alle volken. Dat nodigt uit tot intercultureel denken. De boodschap spreekt over verbinden, deelgenoot maken, die Vader dichtbij brengen. *TussenRuimte* mag er daarom wel wat aandacht aan schenken. De dag waarop ik wil recenseren opent voor mij met een artikel in *Trouw*, waarin de Theoloog des Vaderlands het Onze Vader bespreekt met andere denkers. De komende weken gaan telkens twee van hen met elkaar in gesprek. Jammer dat dr. A. van de Beek niet in het lijstje denkers staat. Zou hij gevraagd zijn? Dat zou je kunnen verwachten wanneer je in 2017 een studie met deze titel op de markt brengt en waarin je constateert dat de dogmatiek verrijkt zou kunnen worden met een patrologie naast de christologie en de pneumatologie. De studie gaat uitvoerig in op de vraag 'Bestaat God?'. Van de Beek heeft het over God als persoon, persoon bij uitstek zelfs. 'Hij is er en Hij is het die 'Ik ' zeggen kan voordat iemand anders dit kan zeggen.' In het licht daarvan klinkt het wat kil in *Trouw*: 'Net als de vader is de hemel een beeld ...'. De Vader komt tot je, geeft je aan Jezus en wil dat we Hem van dichtbij mogen kennen. Als leek begrijp ik niet alles van wat Van de Beek aanreikt.

Tips van de Redactie

- Kenneth Harrod, *Jars of Clay. What the West needs to learn from the persecuted church,* Orpington: Release International, 2015

Jars of Clay geeft een helder bijbels perspectief op vervolging en bevat verhalen van vervolgde christenen die de auteur heeft ontmoet tijdens zijn werk bij Release International.

- Ajith Fernando, *Vreugde vermengd met pijn*, Vaassen: Uitgeverij Medema, 2009

Dertig eenvoudige, maar indringende boodschappen over vreugde en pijn, twee wezenlijke bestanddelen van het dienen van God. Van de Sri Lankaanse theoloog Ajith Fernando.

- Hans Aage Gravaas, Christof Sauer en Tormod Engelsviken e.a., *Freedom of Belief and Christian Mission*, Regnum Edinburgh Centenary Series, Volume 28, Oxford: Regnum Books International, 2015

Dit boek geeft een helder overzicht van de geschiedenis, ontwikkeling en verschillende perspectieven op de rol van zending en godsdienstvrijheid en geeft een theologische reflectie hierop. Daarnaast biedt het boek vele interessante casestudies van over de hele wereld.

Iemand die zijn taal beter verstaat zal vast des te meer enthousiast zijn over hoe hij ons meeneemt in zijn studie, zijn spreken over God de Vader. Ook de eigenschappen van God komen ter sprake; zo ook het werk van de Vader en de Triniteit. Hij schrijft ook over de cultus in het Oude Testament en over Gods verborgenheid. Verborgen, maar Hij woont onder de mensen. In onze zoektocht naar God 'zouden wij nooit vermoeden dat juist daar God is en dat juist deze gemeenschap staat voor een laatste onbeantwoorde vraag waarop geen antwoord mogelijk is: de vraag waarom God is zoals Hij is.' *— Piet Both*

Beatrice de Graaf, *Heilige strijd. Het verlangen naar veiligheid en het einde van het kwaad*, Utrecht: Boekencentrum, 2017, 3e druk, 142 bladzijden, € 2,99

Beatrice de Graaf, hoogleraar Geschiedenis van Internationale Betrekkingen aan de Universiteit Utrecht, reikt ons in dit boek handvatten aan om na te denken over de rol van het christelijk geloof in de discussie over veiligheid en kwaad.

Het huidige veiligheidsdenken in de samenleving gaat uit van een beheersingsparadox: met moderne technologieën wordt geprobeerd angst en onzekerheid te beheersen die door diezelfde middelen ook steeds weer groter worden. Haar religieus-theologische benadering van veiligheid wil deze paradox overstijgen en antwoord geven op het menselijk verlangen naar controle op of een einde aan het kwaad. Zij moedigt aan meer ruimte te geven aan reflectie. We denken dat het kwaad een onmiddellijk antwoord vraagt, maar zonder bezinning ontaardt onze reactie op het kwaad al te snel in een verergering ervan. De eigen oplossing wordt dan deel van het probleem.

Veiligheid is niet het grootste goed, het is een middel en moet in verhouding staan tot andere waarden zoals recht, vrijheid, solidariteit, ontplooiing enzovoorts. Zo zijn ook veiligheidsmaatregelen noodzakelijk voor het functioneren van een samenleving, maar niet de oplossing voor onderliggende problemen die met onzekerheid en ontheemding te maken hebben. Reflectie op die onderliggende problemen is noodzakelijk om tot rechtvaardige *veiligheid* te komen, Trouw, recht en nederigheid à la Micha 6:8 zijn de criteria voor het nadenken hierover. Dominees zouden meer kunnen preken over onveiligheid, angst en dreiging vanuit het geloof dat de ultieme strijd al gewonnen is door Jezus (al is het kwaad nog niet verdwenen). De kerk kan ons helpen in het doordenken van morele standpunten. Een voorbeeld hiervan: bij alle actieplannen tegen radicalisering en polarisatie, tegen vervolging en uitzetting, moeten doel en aard van de bestraffing een zichtbare uitdrukking van recht en gerechtigheid zijn, aldus De Graaf (138).

Strijd voor veiligheid moet het recht bevorderen en is daarom per definitie hoopgevend.

Dit boek leent zich uitstekend om gelezen en bediscussieerd te worden in groepsverband. *— Annemieke van den Berg*

Wilbert van Saane, *Protestant Mission Partnerships: The Concept of Partnership in the History of the Netherlands Missionary Council in the Twentieth Century*, promotie-onderzoek verdedigd op 11 juni 2018 aan de Universiteit Utrecht

In zijn historisch en missiologisch proefschrift beschrijft Wilbert van Saane – voorheen stafmedewerker van de Nederlandse Zendingsraad, nu studentenpastor aan de Haigazian Universiteit in Beiroet – hoe missionaire partnerschappen tussen Nederlandse en Indonesische christenen zich in de loop van de twintigste eeuw hebben ontwikkeld.

De verzelfstandiging van de Indonesische kerken in de jaren dertig, de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog in de jaren veertig en de daarop volgende dekolonisatie worden beschreven als keerpunten voor zending en oecumene.

Hij plaatst het partnerschapsbegrip binnen de NZR tegen de achtergrond van dat in de International Missionary Council en de Commission for World Mission and Evangelism en in de analyse van de relaties richt de studie zich, in navolging van Max Warren en anderen, met name op gelijkheid, gezamenlijkheid en wederkerigheid.

Van Saanes dissertatie is gebaseerd op onderzoek in de archieven van de Nederlandse Zendingsraad en de Internationale Zendingsraad en de Wereldraad van Kerken.

Stephen Griffiths, *The Axe and the Tree. How bloody persecution sowed the seeds of new life in Zimbabwe*, Monarch Books UK/USA, 2017, 368 bladzijden, als e-book € 11,71

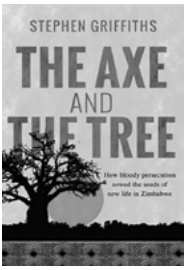

Steve Griffiths, adjunct algemeen directeur OMF, groeide op als *missionary kid* op een zendingspost in Zuid-Rhodesië tijdens de burgeroorlog die leidde tot de onafhankelijkheid van Zimbabwe. Zijn ouders, Peter en Brenda Griffiths, gaven leiding aan een team zendelingen van Elim International Missions in een gebied dat uiteindelijk bijna geheel onder de controle van de vrijheidsstrijders stond. Hun werk bestond uit kerkplanting, gezondheidswerk en een middelbare (kost)school. Steve en zijn broer zaten op school in Salisbury. Terwijl de Griffiths op verlof in Engeland waren, kort na de verhuizing van de middelbare school naar een leegstaand

complex, werd de post overvallen en alle blanke zendingsmedewerkers en drie van hun kinderen werden op een gruwelijke wijze vermoord. Eerder werd de kerk en het medische werk overgedragen aan lokale medewerkers.
Steves schrijven getuigt van een diep respect voor zijn ouders, van liefde voor het land waar hij opgroeide en studeerde, en voor de mensen die hij kende als kind, 'voor hen die Jezus meer liefhadden dan hun eigen leven'. En inderdaad, die liefde voor Jezus en voor de mensen naar wie zij gezonden werden spreekt uit het leven van Peter en Brenda, Wendy, Phil en Sue, Mary, Catherine, Roy en Joyce, Peter en Sandra. Uit de correspondentie tussen zendelingen en familie en het zendingskantoor in Engeland blijkt steeds weer hoe zij het belang van hun leerlingen en de lokale kerk zochten. Daarbij zaten zij klem tussen de overheid van Rhodesië en ZANU en andere rebellen- of vrijheidsstrijdersgroeperingen, als tussen hamer en aanbeeld. Die liefde spreekt ook uit het verlangen van de collega's die het overleefden en van de nabestaanden die een oproep doen de brute moordenaars te vergeven.
Griffiths heeft hetgeen gebeurd is grondig onderzocht. Tevens is het, onvermijdelijk, een heel persoonlijk verhaal over ouders en zending en leerlingen, over de prachtige natuur waarin de strijd zich afspeelt en waar de lokale kerk volhardt en wel overwogen haar weg zoekt. 'The seeds of new life', zie de ondertitel, zijn het best te begrijpen wanneer je bij bladzijde één begint. In een adem uitlezen lukte mij niet.
— Piet Both

Peter-Ben Smit (red.), *Herbronning. 40 jaar bijzondere leerstoel 'Oude Katholieke kerkstructuren'*. Bijdragen van het symposium 'Herbronning' van 9 december 2016, Publicatieserie Stichting Oud-Katholiek Seminarie, afl. 58, Amersfoort/Sliedrecht: Merweboek, 2017, 99 blz., € 15, www.okkn.nl/webwinkel/156/nr.58_herbronning

De bundel *Herbronning* bevat de bijdragen van het symposium ter gelegenheid van het veertigjarig bestaan van de bijzondere leerstoel 'Oude Katholieke kerkstructuren'.
Sprekers op het symposium waren de vier leerstoelhouders tot dusver: Jan Visser, Jan Hallebeek, Angela Berlis en Peter-Ben Smit. Bij alle lezingen waren er twee personen die een respons gaven om zo de discussie op gang te brengen. Al deze lezingen en responsen zijn terug te vinden in deze bundel.
Het centrale thema was 'herbronning': wat betekenen de oude bronnen van het geloof voor de huidige theologie en kerk? De thema's die aan de orde komen zijn: het 'heilige' als bron van religie, vergeten (vrouwen)stemmen uit het verleden, de receptie van het conciliarisme en contextualiteit en iconische teksten.
Elke leerstoelhouder hield een lezing vanuit zijn of haar eigen vakgebied. Dit levert een breed scala aan thema's en gedachten op, waarbij enige voorkennis behulpzaam kan zijn om een en ander goed te kunnen volgen. De responsen zijn ondersteunend voor de verdere doordenking van de onderwerpen. In de meeste gevallen gaat het om een positief-kritische reactie, waarbij (kritische) vragen bij de lezing niet uit de weg gegaan worden. *— Foka van de Beek*

16-17 juni
Nacht van de Vluchteling

Dit jaar valt de Nacht van de Vluchteling in de nacht van 16 op 17 juni. In het holst van de nacht lopen duizenden deelnemers een 40 kilometer lange sponsorloop in verschillende provincies in het land. Er is een route van Rotterdam naar Den Haag, van Nijmegen naar Arnhem, van Utrecht naar Utrecht en van Amsterdam (via Broek in Waterland) terug naar Amsterdam. Een pittige maar onvergetelijke ervaring. Het startschot klinkt voor alle edities om precies 00.00 uur middernacht. Op zaterdag 16 juni is er in de vooravond ook een loop van 10 en 20 kilometer in Amsterdam.
Het doel? Met elkaar een zo hoog mogelijk bedrag ophalen voor noodhulp aan vluchtelingen en ontheemden in de regio. Voor mensen die wereldwijd op de vlucht zijn voor oorlog, conflict en onderdrukking. Naast het ophalen van geld, vragen lopers met hun deelname ook op een positieve manier aandacht aan vluchtelingen wereldwijd.
De Nacht van de Vluchteling is een initiatief van Stichting Vluchteling, een noodhulporganisatie die zich al meer dan veertig jaar inzet voor levensreddende hulp aan vluchtelingen en ontheemden wereldwijd

21 juni
Studiedag 'Vrouwen en zending'

In de huidige tijd, maar ook al in de recentere zendingsgeschiedenis, zien we dat er vaak meer vrouwen werkzaam zijn in de zending dan mannen. De leiding van zendingsorganisaties ligt echter meestal bij mannen. Wat is de rol van vrouwen in het missionaire werk? Wat betekent roeping? En hoe is het om als alleenstaande (vrouw) op een moeilijke plek werkzaam te zijn? Naar aanleiding van het boek *Triumphant Love: The contextual, creative and strategic missionary work of Amy Beatrice Carmichael in south India* van dr. Hans Kommers is er op donderdag 21 juni van 14.00-16.30 uur een studiemiddag over 'Vrouwen en zending'. Locatie: kantoor Wycliffe Bijbelvertalers, Hoofdstraat 55, Driebergen. Meer informatie: fvandebeek@zendingsraad.nl of annemieke@missienederland.nl

27 juni
Informatiedag en expositie 'Een wereld van religies'

Tijdens de informatiedag van de Faculteit voor Vergelijkende Godsdienstwetenschappen (FVG) in het Belgische Wilrijk van 16.00-20.00 uur, Bist 164, is er ook een speciale tentoonstelling van religieuze en rituele voorwerpen van diverse geloofsgemeenschappen en etnische volkeren uit de collectie van het Museum voor Religieuze Kunst en Etnografica, departement van de FVG.
De FVG is de enige instelling in Vlaanderen waar je kunt studeren over alle grote godsdiensten en levensbeschouwingen op wetenschappelijke en pluralistische basis. Zonder vooringenomenheid wil de FVG je inleiden in de wereld van de religies en levensbeschouwingen en de open interculturele benadering wil aanzetten tot 'actieve tolerantie': de ander leren kennen om zo meteen de eigen waarden en leefgewoonten te herontdekken, beter te begrijpen en reliëf te geven. www.antwerpfvg.org en secfvg@yahoo.com

29 juni
Lunchgesprek Vrouwentheologen

In dit lunchgesprek oefenen we onder leiding van Else Roza met een waarderend actieonderzoek rondom het thema 'Uw Koninkrijk kome'. Kom ervaren hoe je *bottom-up* eenvoudig leiding geeft en ruimte schept voor vitalisering en Geestkracht.
Van 10.00-14.30 uur: workshop, netwerklunch, facultatief intervisie (voor wie in een intervisiegroep zit); € 10; MissieNederland, Hoofdstraat 51, Driebergen; www.missienederland.nl/vrouwentheologen

23 augustus
70 jaar Wereldraad van Kerken

De Wereldraad van Kerken bestaat 70 jaar. Dat wordt gevierd op 23 augustus van 11.00 tot 18.00 uur in Amsterdam. Het eerste deel bestaat uit een 'pelgrimage van gerechtigheid en vrede' door de stad. Vanaf 16.00 uur is er een viering in de Nieuwe Kerk in Amsterdam met onder andere dr. Agnes Abuom, voorzitter van de Wereldraad van Kerken.

22 september
Studiedag Missie.Nu

Op 22 september vindt voor de derde keer de studiedag Missie.Nu plaats. Deze keer is het de beurt aan ABC Gemeenten om de organisatie te verzorgen. De baanbrekende Amerikaanse theoloog David E. Fitch zal als spreker te gast zijn. Hij is o.a. docent aan Northern Seminary, waar hij de Betty R. Lindner leerstoel voor evangelicale theologie bekleedt. Daarnaast is hij gemeentestichter en schrijver van diverse boeken op het gebied van de missionaire ecclesiologie. Aan de hand van zijn boek *Faithful Presence* presenteert hij hoe we hiermee aan de gang kunnen gaan in een post-christelijke, seculiere context. Het belooft een boeiende dag te worden waarin we ook de Nederlandse vertaling van dit boek hopen te mogen aanbieden.

t/m 31 oktober
130 jaar Museum Ons' Lieve Heer op Solder

Van Museum Ons' Lieve Heer op Solder gingen op 24 april 1888 tijdens een feestelijke opening de deuren open voor publiek. Er was in de voormalige zeventiende-eeuwse huiskerk van alles te zien dat refereerde aan het katholieke verleden van Amsterdam. Een bonte verzameling van boeken, penningen, schilderijen, beelden, textiel en nog veel meer, afkomstig uit katholieke kerken, werd tentoongesteld. Voor 25 cent en op zondag voor 10 cent, kon het museum bezocht worden. Een eigen museum paste bij de emancipatie van een opkomende katholieke middenklasse die steeds meer tijd en geld over had voor cultuur en recreatie.
130 jaar later zoekt Museum Ons' Lieve Heer op Solder in nieuwe programma's naar de raakvlakken met de positie van minderheidsgroeperingen in het huidige Amsterdam. In 2016 sprak toenmalig burgemeester Eberhart van der Laan met jongeren in het museum over de betekenis van verborgen gebedshuizen. Hij stelde hen de vraag: 'Is Amsterdam voor jou een tolerante stad?' Het gesprek over religieuze diversiteit en verdraagzaamheid komt in het nieuwe deel van het museum aan de orde.

TussenRuimte 2018 / 3
Jubileumnummer

70 jaar *De Heerbaan* en *Wereld en Zending* – 10 jaar *TussenRuimte*

In september viert *TussenRuimte* feest! Dit jaar is het precies zeventig jaar geleden dat het eerste nummer van *De Heerbaan*, de voorloper van *TussenRuimte*, verscheen. En *TussenRuimte* zelf viert dat het tien jaar bestaat. In 1972 werd de opzet van *De Heerbaan* enigszins gewijzigd en kreeg het tijdschrift de naam *Wereld en Zending*. Dit kreeg vervolgens in 2008 een geheel vernieuwde opzet in de vorm van *TussenRuimte*.

In dit jubileumnummer willen we terugkijken op zeventig jaar *De Heerbaan* en *Wereld en Zending*. De centrale vraag is: welke ontwikkelingen zijn er te zien in zeventig jaar zendings(tijdschrift)geschiedenis?

We kijken naar de thema's die indertijd relevant waren en nu nog steeds belangrijk geacht worden. Hoe is in de loop der jaren de benadering van die onderwerpen veranderd? Of blijken de verschillen tussen toen en nu helemaal niet zo groot te zijn? Daarnaast zijn er ook onderwerpen die in de afgelopen decennia (grotendeels) van de agenda verdwenen zijn. Welke waren dat en wat zijn de redenen ervoor, dat deze niet meer relevant zijn?

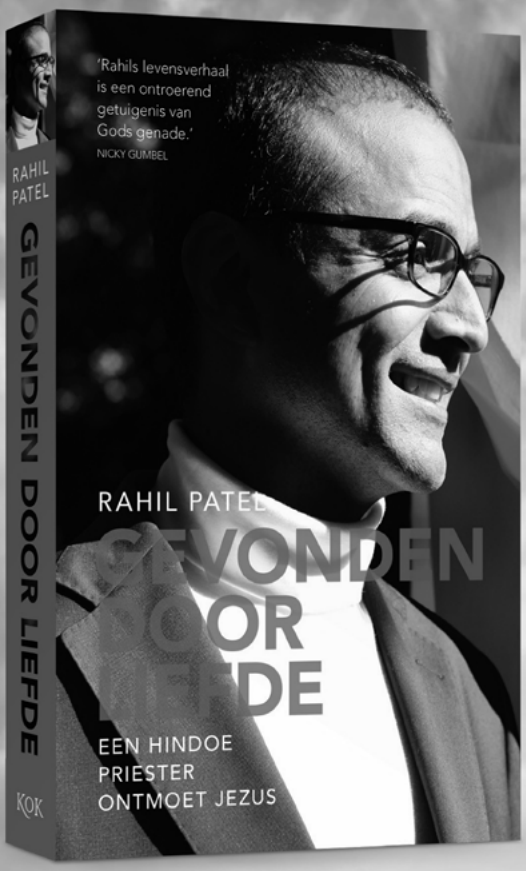

Als gunsteling van goeroe Guruji maakt Patel snel carrière in de mondiale hindoe-gemeenschap. Maar de boodschap die hij brengt, heeft hemzelf steeds minder te zeggen. Op een dag wordt hij gevonden... door liefde.

'Het doel van mijn leven is Gods liefde te ontvangen.'

– RAHIL PATEL

€ 19,99

paperback | 288 blz. | 9789043528924

Brandan Robertson is een bekende LHBT-activist in Amerika. In Zwerven met God vertelt hij over zijn zoektocht tussen geloof en twijfel, tussen traditie en vernieuwing.

'Dit boek is een betrouwbare metgezel voor iedereen die op zoek is naar een nieuwe manier van zijn in deze wereld.'

- RICHARD ROHR

€ 16,99

paperback | 176 blz. | 9789043528757

KOK

www.kok.nl

De mooiste pelgrimroutes in Europa

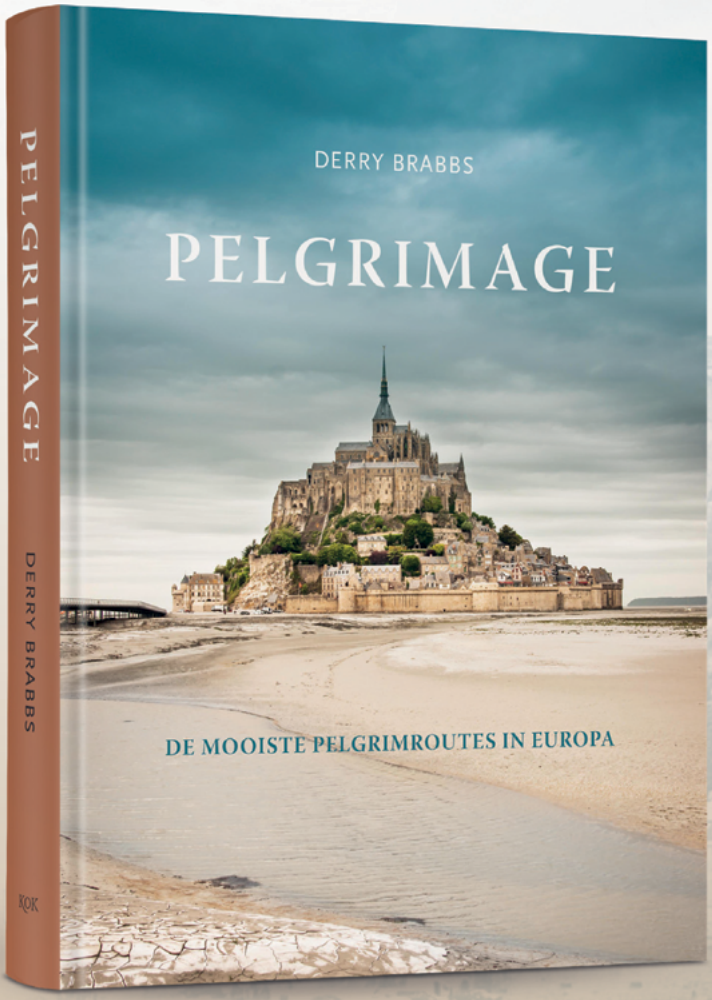

Derry Brabbs brengt niet alleen de belangrijkste en bekendste pelgrimroutes in beeld, maar ook bijzondere alternatieve routes, zoals de Via Francigena die door Zwitserland en Italië naar Rome leidt. De oude architectuur en de rustieke landschappen in *Pelgrimage* doen je dromen om zelf op pelgrimage te gaan.

€ 39,99 | hardcover | 256 blz. | 9789043529273

KOK

kok.nl